

O'zbekstan Respublikasi Xalq ta'lim wa'zirligi

A'jiniyaz atindagi No'kis Ma'mleketlik pedagogikalik
instituti

PEDAGOGİKA FAKULTETI

«Su'wretlew o'neri ha'm injenerlik grafikasi» ta'lim bag'dari
IV- kurs talabasi Urazova Alfiyanin' «Arnawli mekteplerde
su'wretlew o'neri sabaqlarında palız o'nimlerinden du'zilgen
natyurmort orinlawdin' estetik waziypalari» temasındağı

BAKALAVR PİTKERİW QA'NİYGELİK JUMISI

Talaba : A.Urazova
İlimiy basshısı: dots.J.Darmenov

Qorg'awg'a usınıs etilsin :

«Su'wretlew o'neri ha'm injenerlik grafikasi»
kafedrası baslığı, dots. _____ J.Darmenov
« _____ » _____ 2015-jil

No'kis-2015jil

TEMA : KA`SIP-O`NER KOLLEDJI OQIWSHILARIN NATYuRMORT
ISLEWGE U`YRETIW METODIKASI
(«GU`Z MIYWELERI» MISALINDA)

J O B A :

Kirisiw.....	3
I-BAP. Natyurmort janri haqqinda tu`sinik.....	6
II-BAP. Natyurmort islew boyinsha jumis islewdegi ayirim qag`iydalar.....	16
1) Natyurmort du`ziw qag`iydasi.....	19
2) Su`wret saliw nizamlari.....	21
3) Ren`ler haqqinda tu`sinik.....	26
III-Bap. « Palız o`nimleri » temasinda su`wret saliw.....	31
1) Natyurmort du`ziw.....	32
2) Jumisti baslaw.....	34
3) Natyurmort islew boyinsha juwmaqlaw jumislari.....	37
Juwmaqlaw.....	39
Paydalanilg`an a`debiyatlar.....	43

Kirisiw

Go`zzalliqti su`yiwshi ha`r bir insan ko`rkem o`ner tu`rlerinin` ba`rin, sonin` ishinde su`wretlew o`nerine ayriqsha itibar bermey, ko`rkem o`ner haqqinda qanday da bir baha beriwi yamasa la`zzetleniwi mu`mkin emes.

Sebebi, su`wretlew o`nerisiz ma`deniyattin` hesh bir tu`rin ko`z aldimizg`a keltiriwdin` o`zi qiyin na`rse. Su`wretlew o`neri o`zi adamzat tariyxinda ju`da` ertede payda bolg`an. A`yyemgi du`n`yadag`i alg`ashqi o`mir su`riwshi adamlarda a`tirapindag`i qorshalg`an ta`biyat, ha`r qiyli qubilislar, adamlar, ha`tteki haywanlar, olardi oylandiratug`in sezimlerde o`zlerinshe taslarg`a, u`n`gir diywallarina oyip yamasa ta`biyg`iy boyawlar menen su`wretlengen misallar bizge jetip kelgen.

Ha`r qiyli da`wir o`z talaplarina say su`wretlerde, buyimlarda, arxitekturaliq qurilmalarda, ha`r qiyli sa`wlelengen. Eger ilimiy jaqtan su`wretlew o`nerin talqilaytug`in bolsaq, ol ha`r qiyli tu`rlerge ha`m janrlarg`a bo`linedi. Olarda o`z na`wbetinde ha`r qiyli tu`rlerge, metodlarg`a, usillarg`a ha`m ja`ne de mayda shaqaplarg`a bo`linip ketedi. Uliwma su`wretlew o`neri jivopis`, grafika, skul`ptura, teatr dekoratsiyasi, arxitekturaliq o`ner, xaliq a`meliy ha`m dekorativ qol o`neri degen tu`rlerge bo`letug`in bolsaq, bull tu`rlerge say janrlarg`a duslasamiz. Olarg`a tiykarinan portret, natyurmort, peyzaj, turmisliq janr, uris ko`rinislerin sa`wlelendiriwshi janr, marshistlik-ten`iz ko`rinislerin su`wretlewshi janr, animalistlik-haywanlar, quslar, baliqlardi su`wretlewshi janrlarg`a bo`lingen.

Mine usillardi tiykar ete otirip, ken` taralg`an ha`m ko`pshilikke tanis bolg`an natyurmort janrina itibar beremiz ha`m onin` payda boliw, rawajlaniwi, islew usillari, tu`rleri, ren`leri haqqinda usi diplom jumisinde ken`nen ko`rip shiqpaqshimiz.

Natyurmort janrina tiyisli kartinalardi ko`plegen shaqaplarg`a bo`lip analiz ju`rgiziwge boladi.

Qaraqalpaqstandag`i ko`pshilik mektep oqiwshilari, student jaslar arnawli ko`rkem ta`lim alip su`wretlew o`neri menen shug`illanadi. U`lken qizig`iwshiliq, itibar, diqqat penen oqip u`yreniw, islew barisinda olar ha`tteki professional su`wretshilerden qalispaydi. Bunday qizig`ip isleytug`in jaslay arnawli okiw orinlarinda ta`lim aliw menen birge haqiqiy su`wretshilerge kerek bolg`an barliq ta`jiriybelerdi iyelewge ha`reket etedi. Muzeyleerde, ko`rgizbe zallarinda boliw, su`wretlew o`nerinin` durdanalari menen jaqinnan tanisiw, su`wretshilik boyinsha shinig`iwlar islew, arnawli sabaqlar aliw, qa`niyge ustazlar menen ma`sla`ha`tlesiw ha`mde tu`rli ko`rgizbelerde qatnasiw olarg`a u`lken ja`rdem beredi.

G`a`rezsiz ma`mleketimizdin` xaliq bilimlendiriw sistemasinin` sipatinan joqarig`a ko`teretug`in sebeplerdin biri- jas qa`niygelerdin` tvorchestvoliq aspekte ta`rbiyalaniwi bolip tabiladi. A`sirese ma`mleketimiz g`a`rezsizlikti bekkemlew jolinda basinan keshirip atirg`an siyasiy ha`m ekonomikalig` o`zgerisler da`wirinde xaliq bilimlendiriw tarawinda do`retiwshilik, estetik ma`deniyatli jas qa`niygelerdin` jetilisip shig`iwi ha`m iske aralasiwi za`ru`r.

Bul mashqalardi a`melge asiriwda su`wretlew o`neri qa`niygelerine orta arnawli ha`m joqari oqiw orinlarinin` su`wretlew o`neri oqitiwshilarina u`lken waziypalar ju`kleydi.

Bilimlendiriw haqqinda nizamda ko`rkem ta`rbiyani ha`r ta`repleme rapwajlandiriw g`a` ayriqsha itibar berilgen.

Bilimlendiriw haqqinda nizam jas a`wladti ha`r ta`repleme rawajlang`an, tariyx ha`m u`lkemiz u`rip-a`detlerin, ata-babalarimizdin` bizge jetip kelgen bahali miyraslarin qa`sterlew, keleshek a`wladlarga` minsiz jetkerip beriw, estetik qabil etiw ha`m biyik da`rejeli talg`amin rawajlandiriw haqqinda da ko`rsetilgen. go`zzalliqti su`yiwshi ha`r bir insan ko`rkem o`ner tu`rlerinin` barshesin, sonin` ishinde su`wretlew o`nerine ayriqsha itibar bermey, ko`rkem o`ner haqqinda pikir etiw, onin` jetiskenshiliklerine

qanday-da bir baha berivi yamasa estetik qanaatlaniwi mu`mkin emes. Sebebi, su`wretlew o`nerinin` qatnasisiz ma`deniyattin` hesh bir tu`rin ko`z aldimizg`a keltiriwdin` o`zi ju`da` qiyin. Su`wretlew o`neri o`z aldina ayriqsha bir du`n`ya! Su`wretlew o`nerinin` o`zi adamzat tariyxinda ju`da` erte payda bolg`an. A`yyemgi du`n`yadag`i sada omir su`riwshi adamlarda a`tirapindag`i olardi qorshag`an ta`biyat ha`r qiyli qubilislar, adamlar, haywanlar, ha`tteki olardi oylandiratug`in sezimlerde de o`zlerinshe taslarg`a, u`n`gir diywallarina oyip yamasa ta`biyg`iy boyawlar menen su`wretlengen misallar bizge jetip kelgen.

Mine usi sezimler, usi qa`biletler neshe jillar, a`sirler dawaminda ele de rawajlanip, gu`llep, o`zinin` go`zzallig`in arttirip kelmekte. Solay eken, ha`r bir insan, ha`r bir su`wret sirlarin u`yrenetug`in, onin` o`zgesheliklerine baha beretug`in, analiz ete alatug`in ha`mde su`wretlew o`nerinin` biybaha do`retpelerinin` sapasi ko`rinisi, mazmun- ma`nisi, islew texnikasi, temasi, islew metodlari, stil` ha`m ag`imlari, milliyliginen estetik ko`riniste ra`ha`tlene alatug`in adamlar usi o`nerdin` o`z aldina ekenligin, onin` tek o`zine ta`n bolg`an ayriqshalig`in seziwi ha`m ko`riwi za`ru`r. Eger ilimiy jaqtan su`wretlew o`nerin talqilaytug`in bolsaq, ol ha`r qiyli tu`rlerge ha`m janrlarg`a bo`lingenligin ko`remiz. Diplom jumisi usi ko`rkem o`nerde belgili bolg`an natyurmort janrina anig`iraq etip aytqanda «Gu`z miyweleri» degen temag`a bag`ishlang`an natyurmort islew xaqqinda mag`liwmatlar menen bayitilg`an.

I-BAP. Natyurmort janri haqqinda tu`sinik

Natyurmort so`zi-frantsuz tilinen bizin` tilimizge awdarg`animizda «Jansiz ta`biyat» degen ma`nisti an`latadi. Bul janrdin` sheberleri miywelerdi, gu`llerdi, paliz o`nimlerin, ha`r qiyli ko`rinislerdegi buyumlardi su`wretlep ko`rsetedi. Bul janr XVII-a`sirde Gollandiya ha`m Ispaniyada payda boldi. Ol waqitqa deyin natyurmort kartinanin` bir bo`legi yamasa bir element esabinda keldi. Misali: Venetsiya su`wretshilerinin` shig`armalarinan bull ko`rinislerdi ko`riwge boladi. Ma`deniyat tariyxinda eki tu`rli natyurmort ko`riledi. Natyurmort do`retiwidin` birewlerinde zatlar o`zleri haqqinda emes, al olardin` iyesi tuwrali so`z etedi. Basqa so`z benen aytqanda adamlarg`a minezleme beredi. Kartinama adamnin` o`zi su`wretlenbese de, sol adamnin` jaqin jerde bar ekenligi, ha`zir qaytip keletug`inday bolip seziledi. Zatlardin` du`ziliwi kompozitsiyasi sonday ta`biyg`iy etip du`zilgen, turmistag`i ko`rinishi ko`zge taslanadi. Bunday tariyxiy obraz beretug`in klassikaliq ko`rinisler Gollandiyaliq su`wretshilerdin` natyurmortlarinda jiyi gezlesedi (XVII-a`sir). Al, natyurmorttin` basqa tu`rinde zatlar ko`binese qandayda bir bahali du`n`ya retinde su`wretlenedi. Bunda olar o`zlerinin` ko`lemi, tu`rtu`sleri, materiallig`in ko`rsetedi ha`m ayriqsha suliwlig`i menen o`zine tartadi. Natyurmorttin` bull tu`ri XVII-a`cirdegi jaratilg`an ha`m sol da`wirden berman kiyatirg`an klassikaliq kartinalarda, a`sirese Ispaniyali su`wretshi Syurbaran do`retpelerinde ko`birek ushirasadi. Gollandiyalilar ha`r qiyli zatlar sa`wlelengen kartinalardi «Tinish o`mir» dep atag`an. Bizin` pikirimizshe bul aniqlama tuwri keledi. Sebebi shig`armalardin` mazmuni ha`m ma`ninin poetikaliq xarakterin a`dewir bay da`rjede jiynaqli etip beredi. Kartinadag`i suliw gezlemeler, gu`ller, idislar, adamlar tinish o`mirde jasap atirg`ang`a usaydi. Basqa janrlar siyaqli natyurmort tematikaliq bolipta orinlanadi. Ayirim natyurmort platonlig`i, adamnin` qatnasin, ren`lik sheshimine, zatlardin`, buyimlardin` bir-birine qatlarin, olardin` ko`rinisleri

ha`m basqada qatnas-sheshimlerine baylanisli ha`r qiyli sezimlerde payda etedi. Usi buyimlarg`a ha`m olardin` jaylastiriliwina jag`daylarina karap do`retpelerge ha`r qiyli temalar qoyiwg`a boladi. Misali : «Anna jer jemisleri», «Ba`ha`r gu`lleri», «Gu`zgi japiraqlar», «Gu`z sawg`alari», «Ta`biyat inamlari»E, «Tan`g`i natyurmort», «Nan o`nimleri» ha`m tag`i basqalar.

Sunday-aq, natyurmort arqali sol da`wirdi, jag`daydi keypiyatlardi ko`z aldimizg`a keltiriwge boladi. Bul jerde bir temag`a baylanisli bolg`an buyimlar du`ziledi. Misali: zergerlik buyimlarinan du`zilgen natyurmort. Bul natyurmortqa ha`r qiyli tag`inshaqlar ha`m gezlemeler kiredi. Ayrim jag`daylarda zergerdin` islew jobalari, a`sbaplari da qosa su`wretleniwi mu`mkin. Usi jag`day ka`sipti ko`rsetiwshi natyurmort toparina o`tkiziwimizge jol ashadi. Bug`an misal retinde N.Qoblanovtin` «Ag`ash ustaxasinda» («Baltali natyurmort») degen kartinasin ko`rip shig`amiz. Bu`tin platnoda ko`rsetilgen natyurmort, ha`r qiyli buyimlar, ag`ashtan islenip atirg`an, ele pitpey turg`an yamasa tayar bolg`an ag`ash buyimlar, shashilip jatirg`an ag`ash qiyqimlari, ramalar ha`m tag`i basqa da zatlar bull jerde adamnin` bar ekenligin (yag`niy onin` jaqin jerde ekenliginen) derek beredi. Burin aytip o`tkenimizdey, natyurpmort basqa janr menen qosa su`wretleniwi mu`mkin. Bunday kespe janrli kratinalar tiykuarinan turmisti su`wretlewshi (bitovoy janr) ayirim jag`daylarda portret janrinda da boladi.

Misali: M.Ishanovtin` «Gulayim portreti». Bunda portrettegi natyurmort diywalg`a ornatilg`an lampa stol u`stindegi ha`r qiyli kitaplar, jurnallar (ha`tte «Tvorchestvo» degen atamasi da aniq etip ko`rsetilgen). Shekesin qolina tayanip, shuqir oyg`a shu`mip otirg`an jas hayal obrazin elede terenirek tu`siniwge bag`darlanip isletilgen. Buyimlar su`wretlenip atirg`an obrazdin` oy-orisi, onin` ka`sibi tuwrali bizge aniq mag`liwmat beredi. Su`wrettegi Gulayim Sayipova bolip, ol belgili ko`rkem-o`ner izertlewshisi esaplanadi. ja`ne bir misal retinde belgili su`wretshi

G.Abduraxmanova do`retken «Farida portreti» do`retpesin ko`rip shiqsaq boladi. Kartinada qolina zergerlik buyimi bolg`an qaraqalpaq hayal-qizlari tag`inshag`i «Haykeldi» uslap turg`an jas hayal su`wretlengen. Onin` arqa foninda diywalg`a ildirilgen bir qatar milliy qaraqalpaq tag`inshaqlarin ko`riwge boladi. Yag`niy bull hayal qaraqalpaq ma`mleketlik ko`rkem-o`ner muzeyinde xizmet etip atirg`ani xaqqinda mag`liwmat beredi. Da`l usi jag`day G.Abduraxmanovanin` «Zergerlik du`ka`ni aldinda» dep atalg`an kartinada da ko`zge taslanadi. Polotnoda zergerlik du`ka`ni aldinda turg`an qaraqalpaq milliy kiyimleri menen kiyingen jas kelinshek zergerlik buyimlarin tamashalap turg`an ko`riniste su`wretlengen. Onin` a`tirapinda aldina zerger ta`repien satiw ushin ha`m ko`riw ushin dizip jayip qoyilg`an ha`ykel, a`rebek, tumar, tu`ymeler, shartu`ymeler ol, shep ha`m on` ta`replerinde asilip turg`an sirg`alar, halqapli sirg`alar, o`n`irshe ha`m o`n`irmonshaqlar haqiqiy tu`rinde su`wretlengen. Kartinani tamalashap turg`an adam o`zi sezbegegen halda tag`inshaqlardi diqqat penen ko`re baslaydi ha`mde usi suliw tag`inshaqlar ortasina jaylastirilg`an kelinshekti de en` suliw bezek sipatinda ko`re aladi. Bull su`wretshi ta`repien payda etilgen sezimdi kompozitsiyaliq sheshim arqali ja`ne ren`ler u`ylesimligi, buyimlardi shinliq penen su`wretlew arqali a`melge asirg`an.

Natyurmorttin` tariyxiyig`i tuwrali aytiwimiz sha`rt. Sebebi, a`yne zatlar bolip o`tken waqiyalardi, o`tken da`wirlerdi tariyxiy ta`repten u`yreniwimizde u`lken orin tutadi. Sonin` ushinda arxeologiya tarawinda ha`r qiyli tabilmalar, buyimlar, olardin` ko`rinisleri, islew usillari, qollaniwi, ren`leri, formalrinap u`lken a`hmiyet beriw mu`mkin. Usi buyimlar arqali esteliklerdin` payda boliwi, rawajlaniwi da`wirin aniqlawg`a boladi. Ha`r da`wirde o`z aldina talaplarg`a say buyimlar islenedi. Bul buyimlardin` qollaniliwi, islew jag`day ha`m texnikasi, materiali ha`m bezekleri arqali zatlardin` qashan ha`m qaysi da`wirge tiyisli ekenligi belgilenedi.

Ko`plegen su`wretshiler natyurmort du`zip ayirim usunday jag`daylarg`a itibar beredi. Zatlardi bir-birine baylanistirip su`wretlewge ha`reket etedi. Misali: J.Izentaev do`retken «Son`g`i xat» dep atalg`an natyurmortinda su`wretlengen zatlardi bizge tariyxtag`i ha`diyselerdi qosimsha su`wretlew menen teren` mag`anada jetkerip beredi. Bul su`wret Ulli Watandarliq (Ekinshi du`n`ya ju`zlik uris) da`wirlerine bag`ishlang`an. ko`plegen natyurmort janrindag`i kartinalar arqali sezimlerde, ha`r qiyli keypiyatlardi biliwimizge boladi. Bul sezimlerde quwanish, bayram, qayg`i, ayanish, oylandiriw uqibina iye buyimlar jiynag`i kiredi. Bunday natyurmortlar eske aliw, qayg`iriy, ta`sirleniw siyaqli sezimlerde payda etedi.

Dekorativ natyurmortlar XX a`sirdin` baslarinan, anig`irag`i 1920-1930 jillardan berli belgili. Keyingi waqitlarda ken` taralg`an ko`rgizbe, jurnallar ha`m al`bomlarda usi ko`rinistegi natyurmort do`retpelerde jiyi ushiratiwg`a boladi. Ko`plegen Batis Evropa, Rossiya, O`zbekstan ja`ne Qaraqalpaqstan su`wretshileri arasinda dekorativ ko`rinistegi natyurmort jaratip atirg`an su`wretshiler do`retpeleri o`zgeshe orin tutadi. Dekorativ natyurmortlar ha`r qiyli jag`daydag`i, ko`rinistegi, toplamdag`i zatlar ha`m buyimlardin` o`zgeshe, yag`niy jarqin ren`ler menen, formalarin ayriqsha ko`rsetiw, kontur siziqlardi qollaniw, o`zgeshe ren`ler gammasinda su`wretlew kibi usillarda ko`rsetiledi. Belgili su`wretshiler-Madil`yani, Pol` Sezian, Vinsent Van Gog, N.kustodiev, I.Malikov, N.Korovin, K.Malevich, N.Kuprin, U.Tansikbaev, A.Shpade, G.Abduraxamano,va, S.Baybosinov ha`m tag`i basqa ko`plep su`wretshiler o`z do`retiwshilik o`miri da`wirinde ha`r qiyli tematikada, tu`rli ko`rinistegi ha`m mazmundag`i dekorativ natyurmortla`r do`retken. Misali: Pol` Sezani do`retken «Almalar», N.Kustodievtin` «Shay ishiw» ha`m «Nanlar», N.Mashkovtin` «Nan o`nimleri», N.Kuprinnin` «Aq shaynek ha`m ko`k shiysheli natyurmort», A.Shpadenin` «Aq basqur fonindag`i natyurmort», E.Joldastovtin` «Qumanlar», S.Baybosinovtin` «Jin`g`il menen natyurmort» ha`m tag`i basqa

natyurmort do`retpeleri joqarida atap o`tilgen belgileri menen dekorativ ko`riniske iye bolip, ha`r qiyli ta`sirlerde tamashago`ylerdin` diqqat-itibarin o`zine tarta aladi.

Ja`ne bir natyurmort tu`rlerinin` biri –bul filosofiyaliq pikirlerdi payda etiwshi natyurmortlardi da atap o`tsek boladi. Bunday ko`rinistegi natyurmortlar ko`binshe tematikaliq kartinalarda, olardin` sezimtallig`in asiriw, bolip atirg`an waqiyandin` tamashago`ylerge ayriqsha ta`sir etiwshi ku`shin ko`beytiw ushin qollaniladi. Bunday natyurmortlar ha`m qiyli ko`rinis, sezimler, ku`shler jag`daylardi ko`rsetiwshi ko`rinisler, usi jag`daylardi timsallar ha`r kiyli an`latiwshi buyimlardan ibarat boladi. Misali: janip turg`an shamlar, Orta a`sirlerde belgili bolg`an qural-jaraq, sawit-saymanlar, beti ashilip turg`an kitap, adamnin` bas su`yegi, saat qusag`an buyimlar filosofiyaliq oylaniw, timsal mag`analarin beredi. Misal retinde Oyaniw da`wirinde jasag`an ha`m do`retken Titsian jaratqan «Ta`wbege kelgen Mariya-Magdalena» dep atalg`an belgili kartinasin alip qaraytug`in bolsaq, polotnoda shashlari iynine to`gilip turg`an, ko`zlerinen jas ag`ip aspang`a qarap ta`wbege kelip turg`an jas hayaldi su`wretin ko`remiz. Onin` bet-a`lpeti, pu`tin tulg`asi ha`m otirg`an jag`dayi onin` ishki tolga`nislar, teren` qaygiriw qusag`an sezimlerde ekenin ko`rsetip atir. Onin` aldinda bolsa betleri ashilg`an diniy kitap, janip turg`an sham ha`m adamnin` bas su`yegi shuqur mag`anag`a iye bolg`an filosofiyaliq tu`siniklerdi payda etedi. Sebebi, uliwma bag`dardag`i filosofiyaliq tu`siniklerdegi timsallar bull-adamnin` bas su`yegi-adamzattin` o`limish ekeni, janip turg`an sham- adam o`mirinin` tawsiliwi, waqitshilig`i (adam o`miri bir shamnin` janip-o`shiw, yag`niy ha`r bir baslamanin` aqiri bar ekenligi), al, ashiq turg`an kitap bolsa, insannin` ha`r bir ha`reketi, islegen isleri, jaqsi-jaman ha`reketi, oy-pikirlerinin` esap-sanag`i bar ekenligin bildiriwshi timsallar esaplanadi.

Sunday-aq, G.Abdurahmanovanin` «Bir o`zi...» dep atalg`an kartinasinda bo`lme ishinde stol aldinda bir o`zi otirg`an qartayg`an hayal

su`wretlengen. Stol ustinde ashilmag`an xatlar, bir chaynik, bir stakan turipti. Al, onin` artinda ramag`a salip fotosu`wretler, saat diywalg`a ildirilgen. Kishi ko`lemdegi ayna bolsa kelti perdeler menen perdelengen. Bull buyimlardin` barlig`i xayaldin` jalg`ishlig`in, ol ha`tte sawatsiz bolg`ani ushin perzentlerinen kelgen xatlardi oqiy almaytug`in da`rejede ekenin ju`da` ta`sirli etip su`wretlegen ha`mde usi ta`sirlerdi elede ku`sheytip tur.

Solay etip natyurmort janrina tiyisli kartinalardi elede ko`shlegen shaqaplarg`a bolip, mayda ko`rinisleri ha`m ma`nislerin esapqa aliw, yag`niy analitik da`rejede maydalap ko`riw shig`iwg`a, sonin` menen birge olardi bir-biri menen salistirmali tu`rde analiz ju`rgiziwge de boladi.

Sonday-aq, joqarida aytilip o`tilgen kartinalardi tek bir ta`repten talqilawg`a da bolmaydi. O`ytkeni, bir kartina misalinda bir neshe natyurmort tuwrali ha`r qiyli tu`rlerin tu`sindiriwge boladi. Misali: tariyxiy, milliy lirikaliq, sezimtalliq barlig`i bir waqitta tu`siniliwi mu`mkin.

Kartinag`a qarap turip waqitti geografiyalik aymaqti, milliylikti, u`rip-a`detlerdi de biliwge boladi. Su`wretlenip atirg`an buyimlardin` ko`rinisin usillar haqqinda ko`p na`rselerdi so`ylep beredi. Natyurmort arqali ha`r qiyli mag`liwmatlardi biliwge boladi. Jeke natyurmorttin` milliyligine itibar qilatug`in bolsaq qaraqadpaq milliy natyurmort shig`armalarina itibar qaratamiz.

Qaraqalpaqstanda su`wretlew o`neri ishinde «Milliy» natyurmort janrina ko`birek diqqat awdarilg`an ha`m su`wretshiler arasinda ken` tarqalg`an. Uliwma usi u`lke sheberlerinin` barliq ko`rkem o`ner tartiqlarinin` do`retpeleri milliylik, u`rip-a`detler, da`stu`rler menen tig`iz baylanisli bolip qa`liplesken. Usunday mazmundag`i natyurmortlar jergilikli su`wretshiler Qidirbay Saipov, Jolibay Izentaev, Bazarbay Serekeev, Erkin Joldasov, Jetker Aytimbetov, Al`vina Shpade, Marat Qudaybergenov, Sarsen Baybosinov, Galliya Abduraxmanova, Berdibay Tajimuratov, Aman

Matchanov, Isxok Muhitov, Islam Alibekov ha`m tag`i da ko`plegen sheber su`wretshilerdin` jumislarinda ko`rsek boladi.

Qidirbay Saipovtin` do`retpelerinde qanday da bir o`zgeshe sezimtalliqti, tinishliqti ko`rsetse, Al`vina Shpade do`retken natyurmortlar ko`binshe dekorativ natyurmort usilinda usinilg`an. Ha`r bir su`wretshinin` ko`riw, qabil etiw, ko`rsetip beriw uqibi, sonday-aq o`zine ta`n bolg`an ren`ler beriw, jaqtiliq-saya qatnaslari, kompozitsiya sheshimleri o`zgeshe boladi. Sonin` ushinda ha`r bir su`wretshinin` shig`armasi qaytalanbaydi. Qaraqalpaq natyurmort islew sheberlerinin` do`retken jumislarinin` ayirimlarin ko`zlep shiqsaq boladi.

Misali : Jolibay Izentaev-Qaraqalpaq su`wretlew o`neri sheberlerinin` biri, birinshi professional su`wretshilerden esaplanadi. Onin` ko`plegen kartinalari o`zgeshe ko`riniske iye bolip, ko`plegen su`wretlew o`neri izertlewshilerinin` baqlawinsha aniq do`retken kartinalari Frantsuz impressionizm (XIX a`sirdin` ekinshi yarimi, 60- jillardan baslap rawajlang`an) ag`imi belgileri sheberleri, a`sirese Pol` Gogen, Vinsiy Van Gog, Pol` Sezann, Pol` Mone, sonday-aq o`zbek ko`rkem o`nerin belgili bolg`an Ural Tansiqbaev usillarina qizig`ip do`retken. Ol o`zinin` kartinalarinda usi atlari atalg`an sheberlerdin` islew texnikalarina tiykarlanip islengen usillarda paydalang`an. Onin` kartinalar do`retiwindegi en` basli ku`sh Qaraqalpaqstan ta`biyatinin` ashiq ren`leri (konstrast) toyg`inliqlari arqali millits toqiwshiliq bezewlerindegi ren`ler ha`m ha`r qiyli miywelerdegi ren`lerdin` u`ylesimligi bolip tabiladi. Su`wretshinin` do`retpelerinde ren` ha`m jaqtiliq a`hmiyetli orin tutadi. Su`wretshinin` do`retken natyurmortlarinda ishki dinamizm ha`m u`ylesimlilik (garmoniyaliq) sezimleri ko`rsetilgen. Onin` 1970-1980 jillarda do`retken natyurmortlari misal bola aladi. « Anarli natyurmort» kartinasinda su`wretshinin` o`zine ta`n o`zgesheliklerge iye islew usilların ko`riwimizge boladi. Bul kartina 1976-jili do`retilgen bolip, bunda onsha uzaq bolmag`an bosliqta, bir-birine jaqin, artqi

plang`a (arqa foni esabinda) nag`islanip islengen, kestelengen ornamentler menen toltirilg`an ha`m milliy ruwxta, o`zgeshe sezimler arqali islengen.

Keyingi 1980-jillarda natyurmortlar ko`binshe zatlardi aniq ko`rsetiw menen birge ruwxiy ko`terinkilik qosa seziledi. Miyweler ha`m paliz o`nimlerin su`wretley otirip, J.Izentaev bay xaliq qol o`nerinin` u`lgilerinen ken`nen qollang`an. «Qumanli natyurmort» (1982 jili do`retilgen) do`retpesin de aniq ta`biyg`iy tu`rde jaratilg`an.

Natyurmorttin` jaylastiriliwi ha`m ko`lemlerinin` bir-birine qatnaslari, ren`leri ha`m fakturalarinin` u`ylesimliliqi jaqsilap jaylastirilg`an. Bul polotnolar arqali ruwxiy tosqinlaniw ha`m quwanishli saltanatlilik atmosferasi payda boladi.

Milliy natyurmort yaki natyurmort du`ziwdegi milliylikni karap shig`atug`in bolsaq belgili su`wretshi Bazarbay Serekeevtin` jumislarina ayriqsha itibar beriliwi kerek. O`ytkeni, bull sheber su`wretshi sha`rtli tu`rde xaliqliq sheber degen ataqqa ilayiq. Onin` belgili kartinalari No`kis ma`mleketlik I.V.Savitskiy atindag`i ko`rkem-o`ner muzeyinde saqlanip atir. Ol do`retken natyurmortlar o`zlerinin` ren`leri, paydalanilg`an yag`niy su`wretlenip atirg`an zatlar ha`m buyimlar ko`rinisleri, natyurmorttin` du`ziliwi, islew usillari menen ayriqsha orindi tutadi. Su`wretshinin` jaqsi ko`rgen ren`leri bull-toyg`in qizil, sarg`ish-qizil, toyg`in jasil ha`m sari ren`ler esaplanadi. Bul, itibar qilg`an bolsan`iz quwanish, o`mir, baxt, gu`lleniw ren`leri bolip, ol do`retken kartinalar rasinan da quwanish, su`yispenshilik, go`zzalliq qusag`an sezimlerdi payda etetug`ini aniq. B.Serekeev do`retken natyurmortlar, misali : «Su`tli natyurmort» «Almali natyurmort», «Ba`ha`r gu`lleri» ha`m tag`i basqa ko`plegen natyurmort do`retpeleri usi janr boyinsha o`z bilimlari ha`m ta`jiriybelerin ku`sheytiwdi qa`lewshi jas su`wretshiler ushin ju`da` bay ha`m paydali mektep bolip tabiladi. Sebebi B.Serekeev o`zinin` jumislarinda su`wretshiler biliwi kerek bolg`an derlik barliq talap ha`m bilimlerge tayana otirip islengen jag`daylardi ushiratiwg`a boladi.

Su`wretshi o`zinin` jumislarin o`zine ta`n bolg`an milliy maqtanish, tinishliq ko`rinislerdi ishki dinamik sezimler menen qosa o`zgeshe kolorite su`wretley alg`an : Ol o`zinshe ta`biyat qubilislari menen adamzat arasindag`i qarim-qatnaslardi ju`da` jaqsi tu`singen ha`m o`zinin` kartinalari arqali ko`rsete alg`an.

«Su`tli natyurmort» kartinasinda milliy toqilg`an gilemsheleler, aqbuskurlar menen bezelgen qara u`y keregelerin arqa fon sipatinda qollang`an halda edenge to`selgen quraq ko`rpeshe qasinda quraq dasturxan u`stinde ag`ash kersen tabaq ishinde toli appaq su`t, su`tke u`lken ag`ash sho`mish saling`an ha`m sapal keselerge quyilg`an. Su`wretlenip atirg`an buyimlar ren`leri, ko`lemlik ko`rinisleri ha`m materiallig`i jaqsi ko`rsetilgen. Su`wretshi kartinadag`i ha`r bir buyimdi o`zgeshe su`yispenshilik ha`m ha`wes penen su`wretlewge tirisqan. Su`wretshinin` o`zi tan`lap alg`an temasi ha`m su`wretlenip atirg`an ob`ektlerge bolg`an o`zinin` qatnasi, onin` jumis islew da`wirindegi ishki oy-sezimleri, keypiyatları, aldina qoyg`an maqsetleri-bulardin` b`a`ri su`wretleri, do`retpeleri arqali tamashago`yge jetip keledi. Solay eken, su`wretshiler do`retken ha`r bir kartinalar o`zine ta`n mag`liwmat beriwshi ku`shke iye.

Bazarbay Serekeevtin` ha`r bir do`retken shig`armasi milliylik suwg`arilgan. Serekeev o`z jumislarinda xaliqliq xarakterge iye bolg`ani ushin ko`pshilikke tanis sheber su`wretshi. Onin` su`wretleri milliy ren` u`ylesimligi tan`lag`an temasi, mazmuni ha`m islew usillari o`zine say bolip, basqa su`wretshilerden ajiralip turadi. Juwmaqlap aytqanda, qaraqalpaq milliy miyraslarin saqlaw, olardi kartinalarda sa`wlelendiriw u`lken a`xmiyetke iye. Sonin` ushinda kartinalar do`retiliw da`wirinen baslap ko`rgizbelerge qoyilatug`in waqitqa shekem o`z do`retiwshisinin` sezimleri, onin` qayg`i-ha`reketleri, keypiyatları, quwanish ha`m ra`ha`tleniw qusag`an sezimleri menen de toliqtiriladi. Ko`rgizbe zallarında, muzey ekspozitsiyalarında ko`plegen natyurmort do`retpelerin tamashalap ju`rip mine usi na`rselerdi

biliwge ha`m seziwge boladi. Sebebi, natyurmort jaratiw o`li du`n`yag`a «Jan beriw», «Tiriltiriw», onin` menen qarim-qatnasta boliw» demekdur. Ko`plegen ko`rgizbe ko`riwshiler mine usig`an itibar beredi. Kartinalar o`zlerinin` avtori ha`m temasi haqqinda ko`p mag`liwmat bere aladi. Natyurmort janri haqqinda tu`siniklerge toqtalip o`te turip, sha`rtli tu`rde onin` tu`rleri menen tanisip o`tiw kerek. Natyurmort do`retpelerinin` o`zgeshelikleri de usilarg`a baylanisli ekenin este saqlaw kerek.

II-BAP. Natyurmort islew boyinsha jumis islewdegi ayirim qag`iydalar

Natyurmort janrinda su`wretler islew boyinsha bir katar qag`iydalar ha`m nizamliliqlardi ko`rip shig`iw kerek boladi. En` da`slep sha`rtli tu`rde jivopis` haqqinda tu`sinikke iye boliw kerek.

Jivopis` texnikasi bir qatar bilimlerde talap etedi. Jivopis` termininin` ma`nisin shininda da ayriqsha bilim tarmag`in o`z ishine qamtiydi, buni u`yreniwde, jivopis`ti islewde onin` materialliqqa iye ekenligin esapqa alamiz. Su`wretshinin` jivopis` texnikasin bilgenlikten tek g`ana uzaq waqitta jetetug`in etip sog`ip qoymastan, ja`ne de su`wretshi ko`z qarasinan onin` jivopis` materiallarin ju`da` jaqsi qollawg`a mu`mkinshilik tuwdiradi. Texnika jivopisi, basqa ilimler siyaqli tu`rli ilimlerde su`yenedi. zamanago`y texnika jivopisi fizika, ximiya, kraska texnologiyasi, baylanistiriwshi zatlar ha`mde zamanago`y ilimler kuraminda boladi. A`yyemgi texnika jivopisi de o`zine say bilimlerde qollang`an, sol da`wirlerde ilim da`rejesi to`men bolgan yamasa uliwma joq bolg`an, anig`irag`i, ol baslang`ish da`wirde bolg`an, sonliqtan, ol da`wirde ha`m jivopis` quramindag`i aralaspalardi ta`jiriybeli izertlewden ibarat edi. Bul bilimler qa`niygeler arasinda toplandi, a`wladtan-a`wladqa o`tiw arqali qushli baza du`zdi, bull baza jivopisinin` usi o`tken da`wirinde biyik shin`g`a shigiwg`a mu`mkinshilik jaratti. O`tken a`sirlerde bize jetip kelgen estelik jivopis` materiallari aytarliqtay da`rejede joqaridag`ilardi tastiylaydi. Monumentalliq jivopis`lerdin` texnikasi o`z da`wriinde qay da`rejede rawajlang`anin bu`gingi ku`nimizge shekem saqlanip kelgen A`yyemgi Egipet ha`m Pompey jivopis`leri, ha`mde orta a`sirler Oyaniw da`wirine shekemgi jivopis`ler arqali bilip alamiz. A`yyemgi stanokli jivopis`leri texnikasinin` rawajlang`anin Evropa galeriyalarindag`i ko`rgizbelerdi ko`riwge boladi. Jivopis` texnikasinin` orta a`sirlerdegi ha`m onnan keyingi da`wirlerdegi traktatlardag`i a`yyemgshi da`wirlerde de

jivopis` traktatlardag`i a`yyemgi da`wirlerde de jivopis` materiallar menen sol da`wirdegi jivopis`lerdin` bar bolg`an jivopis`leri arqali tanisqan. Ko`p jag`daylarda olardin` ta`jiriybede ha`m izertlewlari teren` ha`m ju`da` duris bolg`ani ha`zirgi ilim juwmaqlarina tuwra keledi. XV a`sirde jasag`an su`wretshi Chennino Chennino belgili kraskani su`wretlew bag`ishlang`an traktatinda ju`da` qiziqli qara kraska haqqinda pikir bildiredi. Bul traktata bilay dep jazilg`an: «Eger sen oni bir jil isqilasan`, ol ja`ne de jaqsiraq ha`m qaralaw boladi : Bul eskeriwlerdin` ma`nisinin` tu`sindirmegen tek g`ana ha`zirgi ha`m son`g`i da`wirlerde payda bolmaqta. Ilimpazlar sonday juwmaqqa kelmekte, olardin` pikirinshe, barliq kraskalar, yag`niy boyawlar a`sirese, qara boyaw jin`ishke siziqqa iye boliw qollaniwlig`i jag`dayina keledi ha`mde bul o`zine ta`n bolg`an sapalarin ko`rsetedi. Usig`an uqsas boyaw Qitay tushina uqsaydi, onin` da`rejesi ju`da` juqa boyaw usaqlari menen su`wretlenedi. so`z etilgennen Qitayliqlardin` bizin` burin-aq ta`jiriybesiz en` a`hmiyetli esaplang`an texnikaliq ma`selenin` sheshimin tapkanin aytpastan ketiwge bolmaydi, bul sheshimdi ha`zirgi ilimiy izertlewlari tastiyiqlamaqta. Ja`ne bir itibarli ta`repi, mayli boyaw jivopisi Van Deyk da`wirinen baslap baylanistiriwshi zat sipatinda qollanilg`an, ol mayli efir ha`m aralaspalardan ibarat. Bull jaqsi paydalanilatug`in baylanistiriwshi zat ha`m buring`i mayli boyaw jivopisi o`zinin` jaqsi saqlaniliwi ha`m o`zinin` tazalig`i menen sipatlanadi. Ha`zirgi ilim usig`an uqsas baylanistiriwshi zattin` ha`r ta`repleme izertlewin alg`a su`rip, teoriyaliq jaqtan aniq maqsetke muwapiq keletug`inin ta`n aliwg`a ma`jbu`r boldi. Sonliqtanda keyingti waqitlari mayli boyawlardi tayarlawda usi printsipi tiykarinda a`melge asirilmaqta. Ha`zirginin` prototipi (sin`ari) esaplang`an orta a`sirlerdegi temperani da aytip o`tsek boladi. Solay etip, jeke uqiylilig`i ha`m ta`jiriybelerine su`yene otirip, o`tken da`wirlerdegi su`wretshiler jivopis`tin` obrazli texnikasin jaratiwg`a eristi, olardin` ko`pshilik printsipleri zamanago`y texnikag`a kirgiziledi. Biraq buring`i sheberlerdi jivopis`

texnikalari tariyxqa kirdi, onin` pu`tinley qayta tiklengenligin aytpastan boladi. Bunin` ushin tek g`ana a`yyemgi materiallar ha`m olardin` paydalaniw usillarına qaytip qoymastan, ja`nede a`yyemgi jivopis`lerdin` saling`an sharayatlarindag`i da`wirlerge de qaytamiz, jivopis`shilar sho`lkeminin` korporativleri, tsexlar, gil`diyalar ha`m onin` ustavlari ha`m tag`i basqa da uliwma aytqanda, bizin` o`mirimizden usaqlap ketken barliq zatlardi qaytariw bolip esaplanadi. Ha`zirgi da`wirde rawajlang`an ko`rkem-o`ner tariyxına ko`z qaras aytarliqtay o`zgergenlikten o`zine ta`n jivopis` texnikasin tabiw ha`m islep shig`iw kerek ha`msde jivopis` o`z ishine jan`a materiallardi qamtiydi, ja`nede o`mirdin` o`zinde ju`da` ko`p o`zgerisler ju`z berdi.

Jivopis` boyinsha a`hmiyetli jumislar XVIII- a`cirdin` aqirında baslandı ha`m usi da`wirge kelip joq boliwg`a shamasqanda uzaq u`zilisten son` texnika jivopisine de diqqat awdarildi. Ha`zirgi da`wirde jivopis` texnikasin qayta islewde son`g`i ju`z jilliqta ku`shli o`sken ha`m rawajlang`an ilim o`z ishine alg`an, a`sirese, jivopis`ti jan`a boyaw materiallari menen orta a`sirlerdegi su`wretshilerdin` bolg`an jag`day ha`m sharayatlarin ju`da` o`zgartip jiberdi. Ha`zirgi su`wretshiler tawsilmaytug`in tayar materiallarga iye boladi. Boyaw baylanistiriwshi zatlar, lak ha`m usi qusag`an zatlar a`piwayilastirildi, sebebi ko`pshilik fabrikalar jivopis`ke kerekli bolg`an materiallardi islep shig`aradi.

Bir qatar ilimpazlar jivopis` texnikasinin` sirlarin tek g`ana teoriyalıq jaqtan emes, al a`meliy jaqtanda sheshiwdi a`melge asirmaqta, bul boyinsha su`wretshilerdin` o`zleri de shug`illanbaqta. Solay etip, jivopis` texnikasi boyinsha ha`r tu`rli tillerde ko`ş a`debiyatlar jaratildi ha`m onda bo`lek shig`arma basqishpa-basqish periodli tu`rde basip shig`ildi. Ilim ha`m ko`rkem-o`ner qa`niygeleri birgelikte monumentallıq jivopis`tin` jan`a usillarin islep shiqti. Barliq su`wret mekteplerinde jivopis` texnikasin oqitiw, al arnawli texnikaliq mekteplerde jivopis` materiallarinin` texnologiyasin

oqitiw alip barilmaqta. Uliwma alg`anda, ha`zirgi da`wirde bizlerdin` jivopis` texnikasina jetiskenimiz bolip esaplanadi. Jivopis` texnologiyasi ha`m texnikasi boyinsha son`g`i ju`z jilliqta islengen unamli xarakterlerde juwmaq jasaytug`in bolsaq, en` da`slep o`tken da`wir aralig`inda o`z atina iye bolg`an boyawlar ma`selesi boyinsha erisilgen u`lken jetiskenliklerdi ko`rip shig`iw kerek. Jivopis` bir qatar bahali boyaw tu`rine bayidi, tsink ha`m baritli belila, sari, qon`ir ha`m qizil kadmiy, oxra, alizarli kraplak, jasalma urtramarin, kobaltli ha`m xromli jasil boyawlar ha`m tag`i basqalar.

1) Natyurmort du`ziw qag`iydasi

Natyurmortlarga qarab bul kartinanin` do`retilgen da`wirge haqiqiy baha bersek boladi.

Natyurmort ha`r qiyli miywe-jemisler, paliz o`nimleri, mistan islengen qumanlar, gu`zeler ha`m basqa idislar, u`y-ro`zg`arshiliq buyimlarinan ibarat bolsa, onda bull kartina to`gin-shashin, tinishliq, paraxat turmistin` ko`rinishin yaki timsalin an`latadi.

Egerde kartinada filosofiyaliq tu`siniklerdi keltirip turg`an, o`tkir ma`nili ko`rinishler su`wretlengen bolsa, bull- insan o`mirinin` ag`ar suw kibi tez o`tiwi, bull da`wirden adamzat paydalanip qaliwi kerekligin an`latip turg`an siyaqli boladi. Bunday ma`nilik jaktan qaralg`an akademik tu`rde islengen natyurmort do`retpeleri ju`da ko`p. olarg`a rus natyurmort islew sheberleri P.P.Konchalovskiy, I.I.Malikov, K.S.Petrov-Vodkin, N.I.Kustodiev qusagan` su`wretshilerdin` belgili kartinalari misali bola aladi. Natyurmort su`wretlew o`nerinin` o`zgeshe bir bo`legi sipatinda Qaraqalpaqstanda 50-60-jillari qa`liplesken dep aytsaq ta boladi. Qaraqalpaqstandag`i su`wretlew o`neri rawajlaniwnda natyurmort janrinin` keyingi jillarg`a kelip anag`urlim o`skenin, su`wretshilerdin` natyurmort kartinalari jaratiwg`a qizig`iwshiliqtin` artip baratirg`anin bayqaymiz. O`ytkeni, keyingi da`wirlerde

sho`lkemlestirilip atirg`an aymaqli ko`rgizbeler, arnawli ko`rgizbeler ha`m jeke-personal ko`rgizbelerge qoyilip atirg`an su`wretshilerdin` kartinalarinin` basip ko`pshiligin natyurmort qurap turg`ani ko`zge taslanadi.

Natyurmort ayirim su`wretshiler ushin olar jaratip atirg`an kartinalardin` en` basli bag`dari bolip belgilenbese de, do`retiwshilik waziypalarinin` bir ta`repi sipatinda su`wretshi haqqindag`i ko`rkem-estetikaliq oy-o`risti keneytiretug`ini ma`lim.

Qaraqalpaq su`wretshilerinin` ko`p g`ana natyurmortlarinda ku`ndelikli turmistan na`zik nuqtalardi, ko`rinislerdi tabiwg`a talpiniw, ju`z berip atirg`an waqiyalardin` ha`reketlendiriwshi ku`shlerin aniqlawg`a tiyisli sezimler aniq sezilip turadi.

Insnalardag`i ba`rshe do`retiwshilik islerinin` bas sebepshisi insan ekenligi, avtorlardin` diqqat orayinda turg`anin seziw mu`mkin.

Ha`r qanday kartina negizin kompozitsiya quraydi. Kompozitsiyanin` tiykarg`i talabi- uliwmalig, simmetrik ha`m ta`biyat jaratqan formalarda jaylastiriwda du`ziliwde aniq ko`rinip turadi. Natyurmort du`ziw bull-tvochrestvolig is bolip, onda su`wretshinin` oy-o`risi, talg`ami, juwapkershiligi ha`m maqseti kompozitsiyaliq ma`deniyatinda ko`rinedi. Insan qoli menen jaratilg`an na`rselerde ta`biyatqa eliklew, onin` jaratqan formalarinin` go`zzallig`inan nusqa aliw`a talpiniw ko`zge taslanadi.

A`dette, su`wret siziw`a u`yretiw sabaqlari natyurmort islewden baslanadi. Sebebi natyurmort qa`lem ha`m boyawlar menen islewdin` tiykarg`i nizamlarin u`yreniwde za`ru`r bolg`an ko`nlikpelerdi jaratiw ushin ju`da` qolayli. Oqiw natyurmorti do`retiwshiliktegi natyurmortinan bir qansha pariqlanadi.

Oqiw natyurmorttin` du`ziw ushin za`ru`r bolg`an buyimlardi tan`lawda olardin` quramalilig`i da`rejesin esapka aliw ha`m seziw kerek bolg`an waziypalardi aniq ko`z aldina keltiriw kerek.

Bul natyurmort du`ziw tu`rlerinin` ha`r qaysisi ushin da kompozitsiyanin` su`wretlew quralların orınli qollanıwına baylanisli boladı. Oqıw natyurmorti kompozitsiyanın bir ta`repten estetikalıq talaplarǵa, ekinshi ta`repten ta`limnin` didaktikalıq talaplarına juwap beriwı lazım. Ja`ne onın` tiykarg`i talaplarınin` bir na`rsenin` o`lshemi ren` jag`ınan ajiralıp turıwı ha`mde su`wret tegisliginin` orayına jaqın jaylasıwı bolıp tabıladı.

Natyurmort du`ziw ushin to`mendegilerdi orınlaw za`ru`r boladı:

1. Temanı tan`lap alıw

2. Natyurmort temasına say keletug`ın buyımlar, gezlemeler ha`m tag`i basqalardı tabıw

3. Na`rselerdin` forması, du`zilisi, tu`si ha`m ren`lerin esapqa alǵan halda jaylastırıw

4. Na`rselerdin` ko`lemliliginin` anıq ko`rinetug`ın ta`rizde jariqlandıriw za`ru`r boladı.

Ilımiy izlenisler ha`m ta`jiriybe protsessinde bir qatar nızamlar ha`m qag`ıydalar islep shig`ilg`an bolıp, oqıwshı o`zinin` oqıw protsessinde ha`m do`retiwshilik islerinde usılarg`a a`mel qiliwı sha`rt.

Ta`biyatdag`i ren`ler o`z o`zgesheliklerine qaray eki tu`rge : axromatik (ren`siz) ha`m xromatik (ren`li) degen tu`rlerge bo`linedi. Natyurmort du`ziw ushin usınday ren`ler toplamları menen jaqsi u`yreniw ha`m tanıs bolıw za`ru`r. Sonın` ushin ren`ler o`zgesheliklerin o`z aldına ilim sipatında u`yreniledi.

2) Su`wret salıw nızamları

Su`wret salıw boyınsha bir katar nızam ha`m qag`ıydalar islep shig`ilg`an. Usı nızamlılıqlar ha`mde ta`biyatti gu`zetiw su`wretshinin` do`retiwshilik islerinde ja`ne su`wret salıwdı u`yreniw barısında alıp barılatug`ın waziypalardı orınlawda tiykarg`i talap ha`m islew kuralı bolıp

esaplanadi. Su`wret saliwdi u`yreniw ushin en` da`slep perspektiva nizamin u`yreniw za`ru`r. Su`wreti salinip atirg`an buyim, usi buyim qaysi ta`repinen su`wretlenip atirganina qaramastan (uzaqtan, jaqinnan, joqaridan, pa`sten, tuwridan yaki bir shetten) su`wret saliwshig`a o`zgerip ko`rinedi.

Misali, geometriyalıq dene bolg`an kubti alayıq. Kubtin` anaw yaki minaw ta`repke burıp turıp, onin` ta`replerinin` perspektivalıq o`zgerıp atirg`anın baqlawimizg`a boladı. Ja`ne bir misal, temir jol rel`slarinin` ko`rinisin alayıq. Bul ko`riniste temir jol rel`sleri, ag`ash stolbalar ha`m ken`liktegi basqa formaların` bizden uzaqlasqan sayin kishireyip, bir noqatqa tutasıp ketiwin ko`riwimizge boladı. Turmista o`z-ara parallel bolg`an rel`sler hesh qashan bir-biri menen tutaspasa da, perspektiva nizamina ko`re, olar bizden uzaqlasqan sayin bunday jag`daydi baqlawimiz mu`mkin boladı. Bul perspektiva nizamina tiykarlang`an halda bolıp o`tkenin ko`remiz.

Buyimlardi tegislikte haqiqiy su`wretleniwde su`wretshi perspektiva nizamina tikkeley qatnasta boladı. Bul jag`daydi bilay dep tu`sindiriwge boladı: «Ta`biyattag`i barlıq buyimlar qanday formag`a iye bolmasin, perspektiva nizam ha`m qag`iydalarina boysinadi».

Perspektiva nizamlarin toliq u`yrenip, ha`r qanday buyimnin` ko`riner ha`m ko`rinbes ta`replerin duris su`wretlew mu`mkin. Perspektiva nizamlarinin` tiykarig`i qa`siyetleri sonda-buyimlar qanday u`lkenlikte bolmasin, su`wret siziwshidan uzaqlasqan sayin ha`m tegislikte qanday jaylasqanina qarap perspektivalıq qisqarıp baradı.

O`z na`wbetinde, perspektiva nizami haqiqiy su`wret saliw baslawish bilimlari bolg`an «su`wret tegisligi», «buyim tegisligi», «ko`riw maydani», «ko`riw nuqtasi», «gorizont sizig`i» qusag`an nizamlılıqlar menen tig`iz baylanisqan boladı.

Su`wret tegisligi dep su`wreti sizilip atirg`an natyurmort, peyzaj, portret ha`m basqalar menen su`wretshi arasındag`i bolg`an bosliqqa aytiladı.

Fiziologiyaliq ta`repten qarag`anda, jariqliq su`wreti salinip atirg`an buyimg`a tu`skende, su`wretshige buyimnin` anaw yaki minaw bo`legi ko`rinedi. Sonnan keyin g`ana su`wretshi oni tu`sinip, su`wretlewge o`tedi. Su`wret tegisligi su`wretshi menen natura ortasinda tutastiriwshi qural bolip xizmet etetug`inin aytip o`tiw kerek.

Buyim tegisligi –su`wreti salinip atirg`an buyim jaylasqan tegislikke aytiladi. Stol, pol, jer ha`m basqa siziw ushin paydalanatug`in maslama buyim tegisligi waziypasin o`tewi mu`mkin.

ko`riw maydani ha`m ko`riw mu`yeshi su`wreti siziwshininin` ko`riw waqtinda su`wreti salinip atirg`an buyimdi qamrap aliwg`a aytiladi. Su`wreti sizilip atirg`an ob`ekt uzaqlasip barg`an sayin ko`riw maydani da ken`eyip baradi, bull bolsa su`wretlenip atirg`an ob`ektin` barliq bo`lekleri aniq ko`riw ha`m su`wretlewge imka`niyat jaratadi. Biraq, ob`ektten ju`da` u`lken araliqta turip, ondag`i ha`mme bo`lekleri ha`m ko`lemlerin toliq ko`rinisli su`wretlew ju`da` qiyin. Kerisinshe, su`wretlenip atirgan ob`ektke jaqin araliqta turip ta usi ob`ektin` ha`mme bo`leklerin ko`z benen ilip aliw ju`da` mu`mkin. Su`wretlew barisinda shamalaw arqali araliqti duris tan`lay aliw, ko`riw maydanin duris belgilew su`wretshiden sheberlik talap etedi. Ko`pshilik jag`daylarda su`wretshiler su`wretlenip atirg`an predmet u`lkenliginin` u`sh ele ko`beytirilgenine ten` araliqta turip su`wret saliw kerek. Misali: insannin` tulg`asin (qa`wmeti) toliq su`wretlew ushin su`wretshi naturadan shama menen bes-bes yarim metr araliqta turiwi kerek. Sonda g`ana ol su`wretti toliq ko`z aldina keltirip, waziypasi aniq orinlawi mu`mkin.

Gorizont sizig`i dep, ko`z biyikliginen o`tetug`in nurg`a aytiladi . Qag`azdi gorizonta` jag`dayda ko`zimiz da`rejesine shekem ko`terip, gorizont sizig`in aniqlawimiz mu`mkin.

- 1.Gorizont sizig`inan joqarida
- 2.Gorizont sizig`inan to`mende
- 3.Ko`zimiz nuri biyikliginde (gorizont sizig`i biyikligi da`rejesinde)

Gorizont sizig`i ha`r dayim ko`z nuri biyikliginen o`tedi. Eger biz joqariga shiqsaq ol biz benen ko`teriledi, pa`ske tu`ssek gorizont sizig`i da pa`ske tu`sedi.

Hawa perspektivasi dep buyimlardin` hawa (bosliq) ta`sirinde o`zgerip (yamasa qisqarip) ko`riwine aytiladi. Hawa –tiniq ortalik. Biraq onin` tiniqlig`i ta`biyattin` tu`rli ha`diyseleri ta`sirinde o`zgeriwi mu`mkin. ma`selen : hawa izg`irlig`i, atmosfera basiminin` o`zgeriwi, hawadag`i shan`-tozan ta`siri, xawa bu`ltli ekenligi ha`m basqalar. Sonin` ushin su`wretlenip atirg`an ob`ektin` hawa boslig`inda qanday jaylasqani ren`, qatnas, tu`s ha`m ondag`i ayirim bo`leklerdin` (aniq yaki buldirap ko`riniwi) ko`rinislerine keskin ta`sir etedi.

Hawa perspektivasi ob`ektinin` ku`nnin` qaysi waqitta su`wretlep atirg`anlig`i (azang`i waqitta, ku`nduzi, keshqurun), jil pasillari (ba`ha`r, jaz, gu`z) ha`mde atmosfera o`zgeriwinde (quyashli yaki bultli hawa-rayi) mine usilarg`a qaray o`zgere beredi.

Hawa perspektivasinin` bir neshe tiykarg`i qag`iydalari bar bolip, olar to`mendegiler:

1.Su`wretshige jaqin bolg`an buyimlar aniq, uzaqtag`ilari bolsa uliwma ko`rinedi. Su`wrette hawani sezdiriw ushin jaqin araliqta jaylasqan buyimlardi aniq, uzaqtag`ilardi bolsa uliwma ta`rizde su`wretlew gerek.

2.Hawa boslig`inda (ken`liginde) jaylasqan buyimlar su`wret siziwshidan qa`nshellu uzaqta jaylasqan bolsa, sonshama buldirap ko`rinedi. Su`wrette hawa perspektivasin duris ko`rsetiw ushin uzaqta jaylasqan buyimlardi biraz jen`il, aldin`g`i qatardag`i buyimlardi bolsa aniq su`wretlew gerek.

3.Jaqin araliqta jaylasqan buyimlar hawada aniq ko`lemli bolip ko`rinedi, uzaqtag`ilari bolsa buldirapqirap ko`rinedi. Su`wretlewde de usi ta`rtipke boysiniw gerek.

4. Su`wret siziwdan uzag`iraq jaylasqan buyimlar atmosfera basimi ta`sirinde siya ren`, aspan ko`k ha`m ashig tu`ste ko`rinedi. Hawa perspektivasin ja`ne de ku`shlirek ko`rsetiw ushin jaqin araliqta aniq ko`rinip turg`an buyimlardi aniq, uzaqtag`ilardi bolsa ashig`iraq tu`ste su`wretlew za`ru`r.

5. Aldin`g`i qatarda jaylasqan buyimlar haqiyqiy o`z tu`sinde (o`zinin` ren`i menen), uzaqtag`ilari bir qiyli bolip ko`rinedi. Hawa perspektivasinin` bul nizami su`wretshige jaqin araliqta jaylasqan buyimlardi aniq, uzaqtag`ilardi bolsa uliwma ta`rizde, buldirap turg`an qilip su`wretlew talap etedi.

Hawa perspektivanin bul nizam ha`m qag`iydalarina boysiniw oqiwshi ushin ju`da` a`hmiyetli. Joqarida ko`rsetip o`tilgen qag`iydalarg`a oqiwshi, qanday waziypa orinlawina qaramastan (portret, natyumort, peyzaj ha`m basqalar), a`mel qiliwi sha`rt ekenligin aytip o`tiw kerek.

Siziqli konstruktivli du`zilis-su`wreti sizilip atirg`an buyim a`piwayi yaki qoramali boliwina qaramastan, ol konstruktiv du`ziliske iye. Buyimdi haqiyqiy su`wretlew ushin onin` siziqli konstruktiv du`zilisine itibar beriw maqsetke muwapiq. Ha`r qanday buyimda su`wretlewde siziqla konstruktiv du`zilitsin siziw onin` tiykarg`i bo`leklerinen ja`rdemshi siziqlar o`tkeriw joli menen a`melge asiriladi. Siziqli konstruktiv du`zilis arqali buyimdi duris su`wretlew perspektiva nizamlarina toliq boysiniw talap etiledi.

Buyimnin` ko`leminen tiskari biyikligi ha`m enine iye. Bunda buyimnin` qatnasi deyiledi. Bir neshe buyimlardan kuralg`an postanovkanin` o`z qatnaslarinan tisqari, u`lken-kishiligine karap, o`z-ara qatnaslari da esapqa alinadi. Realistik su`wretlewde buyimlar qatnasin tuwri aniqlaw u`lken a`xmiyetke iye. Buyim qatnaslarin duris aniqlaw ha`m su`wretlew to`mendegidey usila a`melge asiriladi. Misali : a`piwayi gu`zeni alayiq. Onin` biyikligi enine qatnasta u`lkenlignin aniqlaw ushin qolg`a qalemni uslap uzatqan halda gu`zenin` kishi ta`replerinin` o`lshemin qa`lemde bas

barmaq penen belgilep, gu`zenin` ba`lentligine qoyip o`lsheymiz. Son` usi tabilg`an qatnasti qag`azg`a belgileymiz.

3) Ren`ler haqqinda tu`sinik

Ren`lerdi u`yreniw ushin ren`taniw ilimi tiykarlari menen tanisiw za`ru`r. Ta`biyatta belgili bolg`an ren`ler tiykarg`i ren`ler ja`ne quramali ren`ler bolip bo`linedi. Bunnan tisqari ren`ler gammalari, qarama-qarsi yag`niy kontrast ren`ler, bir-birine u`ylesimli bolg`an bir nyuansli ren`ler h.t.b. larg`a bo`linip u`yreniledi. Endi usi aytilg`anlardi anig`iraq da`rejede u`yreniw kerek.

Ta`biyattag`i ren`ler o`z qa`siyetlerine qaray eki tu`rge: axromatik ha`m xromatik yamasa ren`siz ha`m ren`li bolip bo`linedi.

Axromatik ren`lerge aq, sur ha`m qara ren`ler kiredi. Basqa ren`ler bolsa xromatik ren`lerdi quraydi. Olar o`z-ara aralastirilg`anda bolsa ja`ne bir qansha tu`sdegi ren`lerdi payda etedi. Birer bir xromatik ren`ge anig`iraq sur ren` qosilsa onin` suliwlig`i pa`seyip nursizlanadi. Bul jag`day ren`nin kem toyinganlig`inan derek beredi. Demek, ren`nin` toying`anlig`i yaki toyinmaganlig`i degende sur ren`ge salistirg`anda ren`lilik da`rejesi, tazalig`in tu`siniw kerek.

Ren` shen`beri ten` eki bo`lekke bo`linse, birinshi yariminda qizil, sari, sarg`ish ren`ler, siya ren` ha`m usig`an uqsas ren`ler tursa, al, ekinshi yariminda bolsa aspan ko`k, ko`k, ashiq ko`k, jasil ko`k ren`ler jaylasadi. Shen`berdin` birinshi yarimindag`ilar jilli ren`ler, ekinshi yarimindag`i bolsa suwiq ren`ler dep bo`lingen. Ren`lerdin` bunday ataliwina sebep-qizil, sari, toyg`in sari janip turg`an otti, qizip turg`an temirdi, shoqti elesletedi, ol aspan ko`k, ko`k, jasil ren`ler muzlardi, suwdin` ren`lerin esletip turadi.

Bul eki spektr ren`leri u`steme-u`sti tu`sirirse, ren`ler bir-birine qosilip quramali ren` payda etedi. Misali: qizil ren` aspan ko`k, siya

tu`rlerdegi ren`lermen enen aralastirilg`anda ju`da` suliw tu`stegi ashiq qizil, toq qizil, sap-sari ren`lerdi payda etedi. Bir-biri menen aq ren` beretug`in spektrli ren`ler qosimsha yaki toliqtiriwshi ren`ler dep ataladi. Sebebi, olar aq ren`di payda etkenge shekem bir-birin toliqtiradi. Bunday ren`lerge sari, aspan ko`k, qizil, siya ren`, jasil ren`ler kiredi.

Boyawlardin` qosiliwi menen spektrliq ren`lerdin` qosiliwi arasinda pariqlar bar. U`sh tiykarg`i spektrlik ren`-qizil, jasil ha`m aspan ko`k aralastirilg`anda aq ren` payda boladi. Spektrdin` sari ha`m aspan ko`k ren`leri qosiliwi na`tiyjesinde aq ren` payda boladi. Biraq sari ha`m aspan ko`k boyawlari qosiliwinan bolsa qara ren` payda boladi.

Demek, eki ren`di optikalik aralastiriw na`tiyjesinde aq yaki og`an jaqin ashiq ku`lren` (sur) payda etetug`in ren`ler o`z-ara toliqtiriwshi (qosimsha) esaplanadi. Misali, toq qizil ha`m jasil, jasil-ko`k ha`m siya ren`, qizil, sari, aspan ko`k, sarg`ish jasil ha`m ashiq siya ren`ler o`z-ara toliqtiriwshilar bolip tabiladi.

Ku`ndelikli turmisimizda, turmisliq ta`jiriybe tiykarinda belgili bir buyim ha`m zatlardin` o`zine say ren`leri an`imizg`a sin`ip baradi (paxta-aq, sho`pler-jasil, aspan-ko`k, ten`iz-ko`k, ot-sari h.t.b.lar). Bul ren`ler buyim ha`m na`rselerdin` jeke ren`i bolip esaplanadi. Biraqta, buyim ha`m na`rselerdin` jeke (menshikli) ren`leri ha`r tu`rli jaqtiliq ta`sirinde o`z-ara o`zgeriwshi qa`siyetke iye. Qarama-qarsi ren`lerdin` ta`sirinede buyimnin` ren`i tu`rlishe ko`rinedi. Qizil ortaliqtag`i sur ren` buyim ko`gis-jasil tu`ske kiredi, al jasil ortaliqta bolsa-ashiq qizg`ish (rozoviy), sari ren`degi ortaliqtag`i-ko`gis bolip o`zgeredi.

Qizil qag`azdan do`n`gelek formadag`i bo`lekti qirqip alip, oni sur ren`li qag`azdin` u`stine qoyilsa sur ren`li qag`az jen`il jasilsimaq ren`ge kiredi. Eger qizil do`n`gelek qag`azdin` ornina jasil ren`li qag`azdan do`n`gelek qoyilsa, onda sur ren`li qag`azda qizg`ish tus payda bolg`anlig`in ko`riwge boladi. Ha`r bir jag`dayda da qarama-qarsi ren`lerdin` tu`sleri

(qosimsha) payda boladi. Sol sebepli da ta'biyatta «buldirag'an» neytral ren'ler ushiraspaydi. Ha'tte buyimlardag'i sayalar da na'zik jen'il ren'ler menen toying'an. Bir-biri menen jaqin turg'an qosimsha ren'ler o'zining jarqinlig'in ku'sheytiredi (qosimsha ha'm qarama-qarsi ren'ler bull-qizil ha'm jasilsimaq- aspan ko'k, aspan ko'k ha'm siya ren', sari ha'm ko'k, sarg'ish-jasil ha'm ashqi siya ren' (sireneviy), jasil ha'm a'lwan ren'). Buyimlar ren'leri baqlawshidan uzaqlasqan sayin da o'zgeredi (bull jerde hawa perspektivasin yadqa tu'siremiz).

Joqarida sanap o'tilgen ta'sirler na'tiyjesinde buyimlardin ren'leri, ren'lerdin tu'sleri boyinsha da, jaqtiliq boyinsha da, toyinlig'i boyinsha da, yaki usi u'sh qa'siyetler boyinsha bir waqitta o'zgeriwi mu'mkin. Bunday o'zgergen ren' endi buyimnin jeke, yag'niy menshikli ren'i emes, al sha'rtli ren'i bolip esaplanadi.

Ha'wesker su'wretshiler a'dette joqarida ko'rsetilgen sha'rtli o'zgerislerdi sezbeydi. Olar tu'ri jag'daylarda da buyimnin jeke ren'in ko'redi. Jasalma elektr jaqtilig'i tu'sip turg'an aq qag'azdi olar tap ta'biyg'iy jag'daydag'iday aq dep ataydi, rasinda bolsa jasalma jaqtiliqta ol sari yaki qizil-sari tu'slerde ko'rinedi. Dem alis bag'larinda aldi ha'm arqa ko'rinishdegi tu'ri terekler ren'leri tu's boyinsha da, jariqliq boyinsha da toying'anlig'i boyinsha o'zgeredi. Ja'ne bir misal retinde ko'rip shig'amiz.

Ta'jiriybesiz su'wretshi sari almag'a qarasa, onin toyg'iniraq jerip tap jariq jeri siyaqli sari ren'de ko'redi, biraq jaqtilig'i ha'm tu'si boyinsha saya jerdi almanin ren'i o'zgeredi. Ja'ne aytip o'tetug'in jeri, ha'wesker su'wretshi tek g'ana ren'lerdi, al buyimnin formasinin perspektivaliq o'zgerislerinde sezbeydi. Jas balalar sizg'an su'wretlerge diqqat awdarsaq, olar perspektivaliq o'zgerislerdi sezbesten, u'ylardi tuwri mu'yeshli etip, uzaq araliqtag'i buyimlardi bolsa kishireytirip siziwdi bilmesten su'wretleydi.

Buyimlardin forma ha'm ren'lerinin haqiqiy ha'm ta'biyg'iy jag'daylarin ko'riw ha'm qabil etiw a'detin psixologlar a'detiy ko'riw dep

ataydi. Insanlar buyimlardi ko`riwde ha`m qabil etiwde tek gana tu`rli u`lkenlik ha`m ren` daqlarin ko`re bermeydi, al na`rselerdi haqiqiy konstruktivlik du`zilisi ha`m ren`lerin de usi qatarda qabil etedi.

A`detiy ko`riw na`tijesinde ha`wesker su`wretshiler qatar «kolorit» xarakterdegi qa`telerge jol qoyadi. Olar hawa bu`lt bolg`an ku`nleri jerdegi qardin` su`wretin saliwda aq ren`nen basqa ren`lerdi ko`rmeydi. Jasil japiraqlar yaki sho`pler ku`nnin` ren`lerindeki bir qiyli jasil, tap olarda aspanin` aspan ko`k tu`si ha`mde ta`biyg`iy jariqliqtin` o`zgeriw ku`shi o`zinin` ta`sirin o`tkizbey atirg`anday.

Ta`jiriybeli ren` su`wretlewshi ha`r qanday buyim ha`m na`rsenin` sha`rtli ren`in` ko`re biliwi ha`m sheberlik penen su`wretley aliwi za`ru`r. Sonda g`ana tamashago`y do`retpenin` xaqiyiy o`mirdegi ko`rinishin tamashalawg`a muyassar boladi. A`yne sha`rtlilik ren`leri haqiqiy jivopis`tin` tiykarg`i su`wretlew usili bolip esaplanadi.

Ta`jiriybeli su`wretshiler jaqtiliq ren`leri ta`sirindeki ta`biyatta bolip atirg`an na`zik o`zgerislerdi de boyawlar ja`rdeminde sheberlik penen su`wretleydi. Egerde biz tu`ngi ay nurinda su`wretlengen bir qatar do`retpelerdi ko`zden o`tkersek, ha`mmesinde ko`gis-jasil tu`sler jiyindisin ko`remiz, quyash batiwi yaki aqsham waqtinda, jasalma elektr nurinda jaqtilandirilg`an su`wretlerde sarg`ish-qizil ren`ler yaki qizg`ish kolorite ko`riwge boladi.

V.Serov, I.Repin, M.Nabiev, U.Tansiqbaev, R.Axmedov, A.Mwminov, I.Haydarov, P.Ben`kov, Z.Kovalevskaya, N.Kashina, B.Serekeev, J.Izentaev, Q.Saipov, B.Ta`jimuratov, B.Tog`izbaevlardin` ko`plegen shig`armalarinda jasalma elektr jaqtilig`i quyash batiwi, aydin kesh yaki bultli hawada buyum ha`m na`rselerdeki sha`rtli ren`lerdi joqari da`rejede su`wretlegeninin` guwasi bolamiz.

Ayriqsha mazmung`a iye bolg`an natyurmort kartinasin jaratiw haqqindag`i pikir su`wretshi qiyalinda uzaq waqit dawam etken baqlawlar

yaki birer na`rseden yamasa ha`diyseden ta`sirleniw na`tiyjesinde tosattan payda boliwi da mu`mkin. Biraq ha`r eki jag`dayda da su`wretshinin` ko`z aldinda bolajaq natyurmort tolig`i menen gewdelendi ha`m og`an say na`rseler tanlap, itibar menen jaylastiriw haqqinda pikir ju`ritiledi. Sonnan son` ja`rshemshi, qaralama eskizler siziladi ha`m usi eskizler tiykarinda kompozitsiya du`ziledi.

Naturadan su`wretlep atirg`an ren` ko`rinisi koloriti ku`nnin` qaysi waqtinda, qanday jaqtılıq orayi menen jaqtılındirilg`anina baylanisli boladi. Belgili rus su`wretshisi, pedagog P.P.Chistyakov usi ma`sele boyinsha «Ren`lerdi aniq ko`riw ushin, ta`biyat nizamliqlarin biliw kerek. Bilim ko`riwge ja`rdem beredi» degen ma`sla`ha`t beredi.

III-Bap. «Gu`z miyweleri» temasında su`wret saliw

Menin` su`wret saliwg`a bolg`an qizig`iwshilig`in mektepte oqip ju`rgen da`wirimde-aq baslang`an edi. Bul qizig`iwshiliq men ushin su`wretshilik du`n`yasinin` bosag`isndag`i da`slepki basqishlari bolg`an edi. Bul mektep mag`an du`n`yanin` a`lwan ren`lerge bay ekenligi, onin` jaratiliwinin` o`zi biyik sanaat ekenligi haqqında sabaq berdi.

Sonnan son` mektepti tamamlar ekenmen, jas a`wladti ko`rkem-estetikalıq ruhta ta`rbiyalaw men ushin o`z aldına qoyilg`an makset bolip qaldi. Olardi su`wretlew o`nerine bolg`an qizig`iwshiliqti qandiriw ha`mde su`wretlew o`nernin` sirlarin u`yretiw maqsteinde No`kis ma`mleketlik oqitiwshilar tayarlaw institutinin` muzika, su`wretlew o`neri ha`m siziw fakul`tetine oqiwg`a kirdim.

Ko`rkem-o`ner muzeyi ha`m U`lke taniw muzeyi, ko`rgizbe zalında uyimlastirilg`an qatar ko`rgizbelerdegi do`retpelerdi ko`re turip, ha`r bir kartina usi da`wirdin` o`zine say ekenligi, tariyxti bayan ete alatug`inin` bayqadim.

Ta`nha` o`zime ko`binshe natyurmort janrında islengen kartinalar ju`da` unaydi. Sonin` ushında men diplom jumisimdi usi janrdi talqilaw temasına bag`ishladim. Bul temani jaritiwdag`i maqsetip ana ta`biyattin` insanlarga o`z saqiylig`i menen inam etken siyliqlarin su`wretlew edi. Men tan`lag`an temadag`i natyurmort, yag`niy «Gu`z miywelere» natyurmorti Qaraqalpaqstan ta`biyatının` sawg`alarinan natyurmort du`ziwden ibarat. Burinnan miymandas sanalg`an xalqimizdin` toq o`miri sonday sezilip turipti. Gu`zde pisip jetilisen miyweler ba`ha`rde de tap jan`a u`zip alinganday turg`ınlarımızdin` dasturxanların bezeydi. Mine usi na`rse meni usi temada jumis islewge tartti. Pu`tkil qis da`wirinde jaqsi saqlanip kelgenligi menen ajiralip turaiwshi miywe-jemisler natyurmorti quraydi. Menin` diplom jumisim ilimiy basshisi jumisimnin` isleniwinde, jumis barisında dus kelgen

tusinbewshiliklerdi, qiyinshiliqlardi sheshiwde kerek jol-joriq ko`rsetip, za`ru`r bolg`an ma`selelerde ma`sla`ha`tler berip turdi.

Ayriqsha mazmunga`a iye bolg`an natyurmort kartinasin jaratiw haqqindag`i pikir su`wretshi qiyalinda uzaq waqit dawam etken baqlawlar yaki birer na`rseden yamasa ha`diyseden ta`sirleniw na`tiyjesinde tosattan payda boliwi da mu`mkin. Biraq ha`r eki jag`dayda da su`wretshinin` ko`z aldinda bolajaq natyurmort tolig`i menen gewdelendi ha`m og`an say na`rseler tanlap, itibar menen jaylastiriw haqqinda pikir ju`ritiledi. Sonnan son` ja`rshemshi, qaralama eskizler siziladi ha`m usi eskizler tiykarinda kompozitsiya du`ziledi.

O`zbek ha`m qaraqalpaq su`wretshinin` birer wa`kili de o`z do`retiwshiligi dawaminda natyurmort janrinda islewdi shetlep o`tken emes. Son`g`i on jilliqta jaratilg`an ko`pshilik natyurmortlar usi janrdin` o`zine ta`n da`stu`rlerin toliq sa`wlelendirgen. O`zbek su`wretshileri, sonday-aq Qaraqalpaqstanda do`retiwshilik penen shug`illanip atirg`an belgili su`wretshiler jaratqan natyurmortlar usinday kartinalar katarina kiritiwge boladi. O`zbek ha`m qaraqalpaq su`wretshilerinin` ko`pshilik kartinalarinda ku`ndelikli turmisimizdag`i na`zik nuqtalardi tabiwg`a talpiniwi turmista ju`z berip atirg`an waqiyalardi ha`rektelendiriwshi ku`shin aniqlawg`a tiyisli jag`daylar ko`zge taslanadi.

1)Natyurmort du`ziw

Bizin` jag`dayimizda diplom jumisinin` kelip shig`iwina bir qansha eskizler islep-ilmiy basshima ko`rsettim. Birinshi eskizler, variantlardan son` keyirgi islengen eskiz variantinda toqtadiq. Bunda biz kartinanin` ko`lemin 80-100 sm etip aldiq. Podramnik islengennen son` og`an bordovka materialin tarttirip, keyin ustashiliq kleyinen suyiq etip suyikli tayarlap eki ma`rte bordovkanin u`stine jag`ip biraz waqit keptiriwge qoydim, onin` arasinda

natyurmort variantlarin akvarel`de islep ju`rdim. Biraz ku`nnen son` tarttirilg`an material da kewip jetti, keyin aq boyaw menen u`stinen bir reet boyap bolip, tag`i keptiriwge qoydim. Mine boyawlar kewip bolg`annan son` material ju`da` jaqsi jumis islew da`rejesine keldi. Endi natyurmortqa qoyilatug`in postanovka zatlarin tan`lap aliw kerek. Son` bull zatlardi stol u`stine kerekli bolg`an ko`riniste qoyin shig`iw yag`niy natyurmort du`ziw kerek. Bunda ha`r bir zat o`zine adamnin` na`zerin tartip turiwi kerek. Stolg`an qoyilg`an zatlardi bir-birine say etip uliwmalik ko`riniske biriktiriw kerek. Natyurmort ushin tan`lang`an zatlardi aq ren`degi mata u`stine qoyip shiqtim. Biraq bull ko`riniske menin` kewlin tosmadi. Ele ko`rinis toliq emes, bir na`rse jetispey turg`ang`a uqsaydi. Ja`ne qoyilg`an na`rseler awir ko`rinedi. Ja`ne bir ma`rte tekserip shig`ip, ha`r tu`rli araliq qashiqliqi, qoyilg`an na`rselerdi ha`r ta`repinen ko`zden o`tkerip shiqtim, natyurmorttin` yarimina shekem toq jasil ren`degi nag`isli matani to`sep toliqtirdim. Son` natyurmortqa qoyilg`an na`rselerdi orinlarin almastirip qoydim. Bull jerde bizin` ana ta`biyatimizdan o`nip shiqqan go`zzalliqtin` timsali bolg`an gu`llerdi idisqa salip jaylastirdim. Bul gu`ller erte gu`zde gu`lleytug`in maysheshek (romashka) toparina tiyisli sentyabrchkalar ha`m kesh gu`zge shekem (ha`tte dekabr`din` baslarinda da) gu`llep turatug`in qa`siyetke iye bolg`an xrizantema sortindag`i gu`ller toplaminan ibarat. Onin` a`tirapina gu`zde pisip-jetilisken miywelerdi-g`arbiz, alma, anar, xurma miywelerin jaylastirdim. Endi qoyilmagan` saylang`an na`rselerge toqtap az g`ana sholiw jasaymiz. Miyweler ha`m paliz o`nimlerin su`wretley otirip, Jolibay Izentaev bay xaliq qol o`nerine tiyisli bolg`an buyimlar ha`m gezlemeler, gilemlerden, olardin` u`lgilerinen ken`nen paydalang`an.

«Qumanli natyurmort» dep atalg`an natyurmort kartinasinda aniq ta`biyg`iy tu`rde, ren`lerin u`ylesimli ko`riniste zatlardin` ko`lemlerinin` bir-birine qatnaslari, ren`leri ha`m fakturalarinin` u`ylesimliliği de jaqsilap

oylastirilg`an. Usi polotnolar arqali ruwxiy turmis ha`m saltanatli atmosferani payda ete alg`anin bayqaymiz.

Su`wretlew o`neri pa`nlerinde, sonin` ishinde ren`li su`wret sabaqlari na`tiyjeli shig`iwi ushin, oqiwshilardin` oqiw qurallari menen toliq ta`miyinlengenligi, ko`rgizbeli qurallardin` jeterli boliwina baylanisli ekenin bilemiz. Buyimlarg`a qarap ren`li su`wret saliw barisinda natura sipatinda qoyilatug`in buyimlar oqitiwshi ta`repinen aldinnan tayarlap qoyiladi. Buyimlar oqiwshilardin` uqiylilig`ina ha`m de kurs barisinda alg`an ta`jiriybesin esapqa alg`an jag`dayda saylaniwi tiyis. Natyurmorti du`zgende de kompozitsiyaliq qiyinshiliq da`rejesin, joqaridagi aytilg`an jag`daylardi esap aliwimiz kerek.

2) Jumisti baslaw

Natyurmort kompozitsiyasin jaratiwda, basqa tarawdag`iday ilxam, yosh, uqip, miynet ha`m do`retiwshilik qa`biletler za`ru`r su`wretlew o`neri sabaqlarin jaqsi o`zlestirip atirg`an ren`li su`wret pa`ni boyinsha kerekli ta`jiriybege iye bolg`an talantli oqiwshilarg`a usi quramali natyurmort ilayiq dep esaplayman. Usi maksette biz natyurmortimizg`a ku`ndelikli turmisimizda ushirasatug`in, adamlarg`a quwanish, jas, bayram keypiyatın inam etetug`in ha`r qiyli xosh iyis taratiwshi gu`llerden ha`m gu`z miywelerinen du`zilgen natyurmorti tan`lap alg`animizdi aytip o`tkenishimiz. Maqsetimiz usi gu`llerdin`, miywelelerdin` formalarin, ren`lerin u`yreniw arqali olardin` a`piwayi qarapayim go`zzallig`in seze biliw.

Insanlarg`a quwanish inam etetug`in o`zinin` suliwlig`i ha`m ko`rpinisleri menen o`zine tartag`unim miywelerdi ko`rer ekenbiz-olar o`zlerinin` shirayi, na`zikligi, ren`lerinin` tazalig`i, du`zilisi, ko`rkemligi menen adamlarg`a zawiq bag`ishlaytug`inin aytip o`tiw orinli. Bunday zawiqli ko`rinislerden en` aldi menen su`wretshinin` o`zi ra`ha`tlene aladi ha`mde o`zinin` do`retpeleri arqali da`l usi sezimlerde tamashago`ylerge

o`zlestire aladi. Geyde tamashago`yler kartinalardi ko`re turip u`lken estetikaliq zawiq aliw menen birge, o`mirge, joqari da`rejeli sezimlerge talpina baslaydi. Bul bir o`z aldina bolg`an go`zzaliqtin` insanlarga tasiri astinda ju`zege keledi.

Natyurmorti islew o`z ishine bir neshe waziypalardi aladi. Olar to`mendegiler:

1.Proportsiyalardi aniqlaw

2.Buyimlardin` o`z-ara tegislikte jaylasiwi

3.Perspektivani tuwri tabiw

4.Ha`r bir buyimnin` jaqtiliq ham saya ja`rdeminde ko`lemin ko`rsetiw

5.Buyimlardin` bir-birine salistirmali ren`li toparlarin tabiw

6.Buyimlardin` materiallig`in duris jetkerip beriw

7.Kompozitsiya birligin duris tabiw

Natyurmorti baslawda onin` uliwma masshtabin tabamiz ha`m belgilep shig`amiz. Keyinen ha`r bir buyim o`z aldina emes, al birgelikte bir pu`tin kompozitsiya retinde shala su`wret usilinda belgilep shig`amiz. Son`inan ha`r bir buyim o`z-ara uzaq jaqinlig`i belgilenedi. Buyimlardin` biyikligi enine salistirmali duris tabiliwi tiyis. Na`zer sizig`i qag`iydasina muwapiq, qaysi bir buyim aldin`g`i planda turg`an bolsa, sol buyim to`menirekte su`wretlenedi. Buyimlardin` natyurmort kompozitsiyasinda jaylasiwin duris tawip belgilep bolg`annan son`, buyimlardin` a`weli birewin, keyin ekinshisin yag`niy, ha`r bir buyimnin` o`z aldina su`wretleniwi naduris ekenligin eskertip o`tiwimiz orinli. Sebebi ha`r biri o`z aldina bo`lek-bo`lek sog`ilg`an buyimlardin` o`z-ara baylanisi ha`mde kompozitsiya birligi buzilip ketedi. Sonliqtan natyurmorttin` suwretin saliw protsessinde ha`mme buyimlardi salistirmali, bir-birine biriktire otirip ren`ler berilip bariliwi kerek. Natyurmorttag`i buyimlardin` toparin sizg`anda olardin` ha`r birinin` arasindag`i qashikliqti aniq tabiw kerek.

Egerde olardin`orni naduris tabilg`an bolsa, buyimlardin`hawada asilip qalg`anday sezim payda boliwi qa`wipi boladi. Bunnan basqa buyimlardin`su`wretin salg`anda tek g`ana sirtqi konturin sizip qoymastan, tek g`ana sirtki konturin sizip qoymastan, olardin`ko`lemi ren`formalarin ko`rsetetug`in xarakterli elementlerin de belgilep o`tiwdi esten shig`ariwimiz kerek. Buyimlardin`tegislikke tu`setug`in ha`m ko`lemligin ko`rsetetug`in sayalarin belgilep, son`buyimlardin`materiallig`in sa`wlelendiriwge ren`berip boyawdi baslaymiz. Natyurmort realistlik shig`iwina ha`mme saya ha`m yarim saya, predmettegi jariq jaqlar, fonlardin`ren`liligi o`z-ara proporsional salistirmali aniq su`wretlense g`ana erisiwimiz mu`mkin. Tag`ida joqaridag`i maqsetke erisiwimiz ushin natyurmorttag`i en`qoyiw ha`m en`aniq jerin aniqlawimiz za`ru`r. Su`wret saliw barisinda ren`lerdi qoyg`anda yag`niy, mazoklar qoyg`animizda, bir predmettin`sayasi menen yarim sayalar salistirilip bariliwi kerek. Buyimlarga`a ren`ler bergende olar turg`an fonnin`da toninda esapqa aliw kerek. Duris tabilg`an fonnin`ton (tu`s) ko`rinishin duris taba aliw, onin`aniq traktovkasi natyurmorttag`i barliq buyimlardin`tonalliq sheshimlerin orin-orinloarina qoyiwg`a u`lkeng ja`rdem beredi. Bunnan basqa da naturadag`i predmetlerdin`ren`lerin qoyg`anda, basqa so`z benen aytqanda ren`li mazoklar berilgende formasi ko`rinishi boyinsha qoyiliwi kerek. Misali : do`n`gelenip ketken ko`rinishler-domalaq ko`rinishtegi zatlardi su`wretlegende qoyilg`an mazoklar usi formanin`ko`rinishin buzup ko`rsetpewi kerek. Olarg`a tiykarinan olardin`formasi boylap aylana, iymeygen, mazoklar qoyg`animiz maqul, gezlemenin`su`wretin saliwda da usinday mazoklardi iri, kelte ko`riniste qoyg`animiz duris. ja`ne aytip ketetug`in jag`day bull- jaqtiliq refleksler ju`da`a`hmiyetli rol` oynaydi su`wret saliwda. Bir buyimnin`jaqti jeri tu`sip turg`an jag`i ekinshi buyimnin`saya jerinde sa`wlelenedi, yag`niy jaqtiliq refleksii buyimlardin`ko`lemin, formalarin anig`iraq ko`rsetiwge imka`niyat tuwdiradi. Aniq orni tawilip qoyilg`an blik, natyurmorta ju`da`a`hmiyetli xizmet atqaradi. Sebebi,

ol buyimnin` materiallig`in, ko`lemin ha`m de tu`sip turg`an jaqtiliqtin` ren`lerin anag`urlim bayitip ko`rsetedi. Jaqtiliq-saya qatnaslarinin` duris tabiliwi zatlardin` formalarinin` uliwma ko`rinishin beriwde de u`lken rol` oynaydi.

3) Natyurmort islew boyinsha juwmaqlaw jumislari

Natyurmort islewdegi qoyilg`an waziypalardi bir qatar orinlang`annan son`, natyurmort jumisin uzaqtan karap uliwmalig` ko`rinishin, zatlardin` deke ha`m refleksli ren`lerin, jaqtiliq-saya qatnaslarin, proportsiyalarin jaylastiriliwi, perspektivalig` ko`rinishinin` duris tabilganlig`i ha`m ko`rsetilgenligi, alding`i ha`m artqi plandag`i zatlardin` qatnashi fonnin` rolin aniqlap ko`rip shig`amiz. Jumisti ha`r zaman uzaqtan turip ko`rip shig`iw ju`da` paydali, sebebi uzaqtan qarag`anda zatlardin` su`wreti toliq qabil etiledi. Jaqinnan qarag`anda bolsa ha`r bir detallarg`a itibar berip islese boladi.

Joqarida aytilg`an barliq jumislardi bolg`annan son`, sog`ilg`an natyurmortimizdi uliwmalastiruwimiz kerek. Sebebi su`wret saliw protsessinde buyimlardin` detallaridan ha`r birewine ayriqsha kewil bo`linbese, jiyi ushirasip turatug`in kemshiliklerdin` aqibetinde ekinshi plan predmetleri menen aralasip turg`an illyuziyani tuwdiradi. Bunday awhalda durislaw ushin natyurmorttin` predmetlerine uliwmalastirip yag`niy, ha`mme buyimlardi bir-biri menen baylanisti ko`rip, arqa plandag`ilardin` (drapirovkalardin`, fonnin`) baylanislarin uliwmalastiriwg`a boladi. Su`wretlew o`neri sabaqlarin jaqsi o`zlestirip atirg`an, ren`li su`wret pa`ni boyinsha kerekli ta`jiriybege iye bolg`an talantli studengtlerge, oqitiwshilarg`a usunday quramaldiqa jaylastirilgan, ko`lemi ha`m san jag`inan duris oylastirilg`an, uliwmalig` bir mazmung`a iye bolg`an natyurmort islew jumislarin alip bariwdi, ja`ne har bir islenip atirg`an

jumislarin tematikaliq, koloritlik ta`repten bayitip bariwdi usinis etken bolar edim.

Sonday-aq, natyurmortqa qoyilg`an zatlardin` materiallig`ina ayriqsha itibar beriliwi tiyis. Natyurmort o`zi «o`li du`n`ya» ma`nisinde bizin` tilimizge awdariladi, biraq sheber su`wretshiler usi ko`rinislerdi «tiriltiriw» qa`siyetine iye. Olar duris tabilg`an proportsiyalar, zatlardin` du`zilisi, formalari, perspektivaliq o`zgerislerdi aniq ko`re aliwi ha`m ko`rsete biliwi, ren`lerdin` qoyiliwi, jaqtiliq ha`m sayalardin` qatnaslarin duris ko`rsete alganlig`i ha`mde zatlardin` materiallig`in, faktrasin duris su`wretley alg`anlig`i menen o`li du`n`yani janlandira alatug`inin ko`remiz. Bunin` ushin su`wretshi o`zin qorshag`an ta`biyat, a`tirap-ortaliqti, zatlardin` qa`siyetlerin u`yrenen, ko`p baqlawlar ju`rgizgen, ko`p ma`rtelep shinig`iwlar alip barg`an ta`jiriybege iye bolg`an boliwi kerek. Zatlardin` materiallig`in ko`rsetiw- gezlemelerdin` jumsaqlig`i, na`zikligi, gu`llerdin` juqalig`i, na`zikligi, idistin` qattilig`i, tegisliklerdin` siypaqlig`i yaki gedirbudirlik`i, qopallig`i, qatti yaki jumsaqlig`i, mamiqlig`i, suyiq yaki qoyiwlig`i ha`m tag`i basqa da qa`siyetlerin ko`rsete aliwg`a aytiladi. Usi waziypalardi orinlay alg`animizda natyurmort islew barisinda aldimizg`a qoygan maqsetlirimizde toliq ha`m aniq orinlay alamiz.

Juwmaqlaw

Ha`mmege ma`lim, su`wretlew o`neri a`tirap-ortaliqti ken` ha`m a`tirapli u`yreniw na`tiyjesinde, aniq pa`nler siyaqli, ta`biyatti ilimiy jaqtan analiz etiw arqali u`yreniledi. Sonin` ushin bolajaq su`wretlew o`neri oqitiwshisi ta`biyatti qa`nshelli ko`p su`yse ha`m oni baqlap, u`yrense ol su`wretlew tarawinda sonshelli biyik na`tiyjelerge erisiwi mu`mkin.

Oyaniw da`wirinin` ataqli su`wretshileri ta`biyatti ilimiy analizlewler o`tkeriw arqali u`yrenip, oni tu`p-tiykarinan u`yrenen ha`m o`zlerinin` do`retpelerinde isenerli etip su`wretlengen. A`sirese Leonarda da Vinchi, Al`brext Dyurerler insan denesinin` ag`zalarinin` ha`r bir bo`legin aniq o`lshemler menen u`yrenip, o`zlerinin` su`wretlerinde a`melde qollang`anlig`i ma`lim. A`sirese Leonardo da Vinchidin` «Ren` su`wret nizamlari» atli shig`armasinda aytip o`tkenindey-jaslar o`zlerin ilim-pa`n, ko`rkem o`nerde sinamaqshi bolsa, a`wele su`wret saliwdi toliq biliwi da`rka`r. Barliqtag`i na`rse ha`m formalardin` realistlik su`wretleniwi oqiwshilarg`a a`meliy bilim ha`m ko`n`likpe berip g`ana qoymastan, ba`lki onin` estetikaliq talg`amin o`siriw, du`n`yaqarasin ken`eytiriw ushin ju`da` a`hmiyetli. Realistlik su`wret sanaati jas su`wretshilerdin` barliqti haqiyqiy obrazlarda su`wretlew sheberligin rawajlandiriwda u`lken rol` atqaratug`ini belgili.

Su`wret saliw tiykarlarin u`yreniw na`rsenin` o`zine qarap, metodikaliq izbe-izlikte su`wretlew printsiplerine tiykarlang`an. Ta`biyatqa muhabbat ha`m gu`zetiw, buyimlardi duris su`wretlew usag`an ko`nlikpeler su`wretlew o`neri menen shug`illaniwg`a bel baylag`an ha`r bir oqiwshig`a tiyisli boliwi kerek. Bolajaq pedagog-su`wretshiler ataqli su`wretshiler, su`wretlew o`neri tarawinda ko`shlegen teoriyaliq, a`meliy bilimlerde miyras etip qaldirg`an, bilimdanlar o`miri ha`mde do`retiwshilik ko`rsetpeleri menen

tanistiriw, olardin` do`retpelerin shuqir u`yretiw ha`mde olardi nusxalar aliwg`a tartiw u`lken a`xmiyetke iye.

Su`wret saliw shiniwlari bolajaq su`wret saliw oqitiwshilarina to`mnedegi en` tiykarg`i nizamlardi u`yretiwdi maqset etip qoyadi :

1) Su`wretlew o`nerinde kompozitsiya tiykarlari

2) Formalardin` siziqli-konstruktiv du`zilisi

3) Buyimlardin` o`z-ara qatnaslari

4) Su`wretlew o`nerinde perspektiva nizamlari

5) Formalarda jaqtiliq ha`m saya nizamliqlari

6) Su`wretlewdi metodikalik izbe-izlikte analiz ha`m sintez qilip duris orinlaw bolip tabiladi.

Bunday ko`nlikpe ha`m ta`jiriybeler oqiwshinin` joqarg`i oqiw orninin` barliq basqishlari dawaminda bilim aliwi waqtinda oqiw shinig`iwlari orinlawi arqali rawajlanadi ha`m toliqtirilip baradi.

Bolajaq su`wretlew o`neri oqitiwshilarin tayarlawda su`wret saliw shinig`iwlarinin` a`meliy ta`replerin u`yretiw menen bir qatarda onin` teoriyalik tiykarlari da puxta oqitiliwi u`lken a`hmiyetke iye. Sonin` ushin su`wret saliw shinig`iwlari bir katar aniq predmetler tiykarinda alip bariladi. Olardan tiykarg`isi – perspektiva ha`m plastikaliq anatomiya bolip tabiladi. Perspektiva nizamliqlarin bilmey turip, ol buyimnin` hawadag`i jag`dayin aniq taba almaydi yaki bolmasa adam plastikaliq anatomiyasi tiykarlarinin` aniq bilmese, adam kelbetin, denesin ha`m portretinin` su`wretin siza almaydi. Jaqtiliq ha`m saya nizamliqlarin jaqsi tu`sinip jetpesten oqiwshi su`wretlenip atirg`an buyimnin` tu`si, formasi, ko`lemi ha`m materiallig`i aniq su`wretley almaydi.

Oqiw metodik su`wret saliwdin` ilimiy tiykarlarina boysiniw bul-oqiwshinin` ha`r qiyli shinig`iwlari iislew protsessinde su`wretlew din` nizam ha`m qag`iydalarin aniq orinlawdi na`zerde tutadi. Ma`selen : baslang`ish kurslarda gipsten islengen geometriyalik figuralardi siziwda oqiwshidan

siziqli konstruktiv du`zilis ha`mde perspektiva nizamlari ha`m qag`iydalari tiykarinda islew talap etiledi. Insan denesinin` su`wretin saliwdan aldin bolsa (joqari kurslarda oqip atirg`an oqiwilar ushin), oqiwshilar insannin` anatomiyaliq du`zilisin u`yreniwi sha`rt. Joqarg`i kurslarg`a barip, oqiwshilarda o`zine ta`n`, individual su`wretlew texnikaliq ta`jiriybeler rawajlana baslaydi.

Olar ha`r bir waziyani individual a`melge asiriw menen birge su`wret saliwdag`i plastikaliq anatomiya nizamlarina boysiniwi lazim (su`yek ha`m bulshiq etlerdin` jaylasiwi, birigiwi, olardin` qatnaslari ha`m du`zilislari, jaqtiliq ha`m saya ha`m basqalar).

A`yyemgi grek su`wretshileri insan denesin ilimiy analizlep – insan denesi- ta`biyattin` en` quramali, biyik da`rejesi ha`m go`zzal mahsuli- degen sheshimge kelgen.

Insaniyat a`zelden go`zzalliqqa talpinip kelgen. Go`zzalliq bolsa insaniyattin` jetik ha`m pikirlewshi boliwg`a jetekleydi. Bul orinda ko`rkem o`nerdin` orni ken` ekenligin aytip o`tiw kerek.

Ko`rkem o`nerdin` ju`zege keliwi insannin` barliq haqqindag`i bilimlerinin` shuqirlasiwina, o`z a`wladlari ta`jiriybelerinen paydalaniwina alip keledi.

Su`wretlew o`neri barliqti ko`rkem obrazlar arqali sa`wlelendiredi.

Ko`rkem o`ner xaliqtin` estetikaliq iqtiyajlarin qandiriwda xizmet qiladi. Estetikaliq ta`repten o`siw tek g`ana ko`rkem o`nerdi tu`siniw ushin kerek bolip qalmastan, ba`lki uliwma ma`deniyattin`, turmis ma`deniyati, tolg`awlar, sezimler ma`deniyati ushin da ju`da` za`ru`r.

Su`wretlew o`neri insannin` an`ina ta`sir etip, onda miyrim-sha`pa`a`t, jaqsiliq, paraxatshiliq sezimlerin oyatadi. Ol adamdi ruxlandirip, ma`nilik a`lemdi bayitatug`in ko`rkem o`ner tu`rlerinin` biri bolip tabiladi.

Su`wretlew o`neri o`zinin` na`zikligine qaray ren`sus`wret (jivopis`), grafika, mu`sinshilik, turmisliq, batal ko`rinisli (uris ko`rinislerin su`wretlewshi), peyzaj, natyurmort ha`m portret janrlarina bo`linedi.

Diplom jumisinda natyurmort janri ha`m onin` o`zgesheliklari, sonday-aq, natyurmort islew nizam ha`m qag`iydalari haqqinda so`z etilgen.

O`z xalqinin` milliy ko`rkem o`nerin biliw, o`zinin` turmis ha`m ta`biyat penen baylanisli da`stu`rlardi biliw-jaslarda milliy maqtanish sezimlerin ta`rbiyalaydi.

Paydalanilg`an a`debiyatlar :

1. Risunok i jivopis`. M., 1962
2. Hasanov R. Maktabda tasviriy san`at mashg`ulotlarini takomillashtirish ywllari. T., 1986
3. Nabiev M.N., Azimova B.Z. Rasm chizishni wrгатish metodikasi. T., 1997
4. Beda T.V. Jivopis`. M., 1970
5. San`at tarixi. T., 1986
6. Boymetov B. Qalamtasvir. T., 2006
7. Azimova B.Z. Natyurmort tuzish va tasvirlash metodikasi. T., 1984
8. Rostovtsev A.A. Akademicheskiy risunok. M., 1984
9. Boymetov B., Tolpiov M. Maktabda tasviriy san`at twgaragi. T., 1995
10. Karimov I.A. Bunyodkorlik ywllidan. II-tom. T., 1996
11. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod vatan qolsin. T., 1994
12. Uliwma ta`lim ha`m kasip ta`lim barisi xaqqinda hu`jjet ha`m mag`liwmatlar toplami. M., Politizdat. 1984
13. Beda T.V. Osnovi izobrazitel`noy gramoti. M., 1969
14. Tolipov N., Abdirasilov S., Darmanov J. Rangtasvir (Maxsus sirtqi bwlim uchun wquv qwllanma). T., 2005
15. Abdurahmonov G.M. Rangtasvir va komopzitsiya. T. 1990
16. Lakovskaya G.M., J.Izentaev. Obraz i tsvet. T., 1990
17. Tolipov N., Abdirasilov S., Oripova N. Rangtasvir (I-qism). T., 2002
18. Tojiev B. Rangtasvir fanidan ma`ruzalar matni. T., 2004